

Obitelj Levi Mondolfo: riječki Židovi dubrovačkog podrijetla

Lukežić, Irvin

Source / Izvornik: **Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 2018, 363 - 411**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:754568>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Izvorni znanstveni rad
UDK: 929.52Levi Mondolfo
DOI: <https://doi.org/10.21857/mjrl3uxjk9>
Primljeno: 31.3.2017.

OBITELJ LEVI MONDOLFO: RIJEČKI ŽIDOV I DUBROVAČKOG PODRIJETLA

IRVIN LUKEŽIĆ

SAŽETAK: Članak obrađuje povijest židovske obitelji Levi Mondolfo koja se u Rijeku doselila iz Dubrovnika u prvoj polovici 19. stoljeća. U njemu se istražuje povijest spomenute obitelji od doseljavanja u Dubrovnik do početka 19. stoljeća, a nakon toga slijede se njeni tragovi nakon preseljavanja u Rijeku, gdje se obitelj kontinuirano spominje više od jednog stoljeća. Rodonačelnik riječkog ogranka bio je veletrgovac Josip Leo Levi Mondolfo, čiji se potomci spominju u Rijeci sve do tridesetih godina 20. stoljeća. U radu se pobliže govori o pojedinim članovima ove ugledne trgovačke i rabinske obitelji, na temelju sačuvane arhivske i periodičke građe.

Ključne riječi: Dubrovnik, Rijeka, židovske obitelji, 18. i 19. stoljeće

Keywords: Dubrovnik, Rijeka, Jewish families, 18th and 19th century

Koncem 18. i početkom 19. stoljeća mnoge su židovske obitelji iz Dubrovnika, potaknute prije svega gospodarskim razlozima, počele tražiti bolje uvjete života za sebe i svoje članove, te se počele učestalije preseljavati u druge gradove i sredine. Uglavnom se radilo o vrlo mobilnim poslovnim ljudima, koji su se zbog svojih trgovačkih i novčarskih poslova kratko zadržavali na jednome mjestu, te su tijekom života često mijenjali svoja boravišta, seleći se od jednog do drugog grada. Bilo je to vrijeme naglog opadanja ekonomskog prosperiteta dubrovačke aristokracije, koja je nastojala ne samo spriječiti sve veću konkurenciju židovskih trgovaca, bankara i veleobrtnika, već ih što više isključiti iz privrednog života. U takvim su se okolnostima židovski poduzetnici, tradicionalno povezani s Apeninskim poluotokom i Levantom, stali okretati prema novim tržištima i

Irvin Lukežić, redoviti profesor, Odsjek za kroatistiku, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Adresa: Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka. E-mail: irvin.lukezic@ri.t-com.hr

prilagođavati novim okolnostima. Židovska se pokretljivost osjećala prije svega u pravcu sjevernog Jadrana i tamošnjih austrijskih prometnih luka, koje su zbog svoga tadašnjeg položaja i značaja pružale povoljne uvjete za pokretanje trgovačkih i poslovnih aktivnosti.

Pravac gotovo svih iseljenih židovskih obitelji vodio je u Trst, tadašnju glavnu luku Habsburške Monarhije, odakle su se račvali glavni europski trgovački koridori prema unutrašnjosti kontinenta, otvarale nove mogućnosti djelovanja, povezivanja i stjecanja profita. Podjednako tako bila im je zanimljiva i Rijeka, čiji je značaj kao međunarodnog tranzitnog i trgovačkog središta postojano rastao. Kako su se i članovi obitelji Levi Mondolfo/Mandolfo počeli iseljavati u Trst i Rijeku, tako su s vremenom nastali njeni novi ogranci u tim gradovima. Zanimljivo je da se u dubrovačkim službenim dokumentima prezime izvorno zapisuje kao *Mandolfo*, dok će se u Rijeci i Trstu javiti i s vremenom uobičajiti oblik Mondolfo. Zašto je došlo do takve promjene nije moguće utvrditi. Možda se radilo o različitom načinu izgovaranja, čitanja ili zapisivanja tog prezimena. U ovom ćemo radu pokušati rekonstruirati povijest riječkoga ogranka ove obitelji, koja je tijekom nekoliko naraštaja bila jedna od najuglednijih i najutjecajnijih u riječkoj židovskoj zajednici.

Obitelj Levi Mondolfo/Mandolfo Halevi doselila se u Dubrovnik s Apeninskog poluotoka, točnije, iz područja srednje Italije okrenutog prema zapadnim jadranskim obalama. Kod Židova je nekoć postojala tradicija da se prezime dobiva po gradu iz kojega su došli. Tako je i prezime ove stare židovske obitelji nastalo prema imenu gradića Mondolfo u pokrajini Pesaro i Urbino, u talijanskim Markama, koje su nekoć pripadale Papinskoj Državi. Mondolfovi su, dakle, izvorno bili *ebrei marchigiani*. Obiteljski pridjevak Levi (*Halevi*) svjedoči da su Mondolfovi po tradiciji i predaji bili potomci drevnog židovskog plemena Levijeva, čiji su pripadnici obavljali službu u svetištu, podređeni svećenicima, potomci Aronova brata Mojsija. No, kako upozorava otac psihoanalize Sigmund Freud, “jedna od najvećih zagonetki židovske prošlosti je porijeklo Levita. Tvrdi se da su potekli iz jednoga od dvanaest izraelskih plemena, naime iz plemena Levi, međutim, nijedna se tradicija nije usudila navesti gdje je to pleme prvobitno obitavalo i koji dio osvojene zemlje Kanaan mu je dodijeljen. Zaposjeli su najvažnije svećeničke položaje, ali se ipak razlikuju od svećenika. Levit naime nije nužno i svećenik; to nije naziv za neku kastu.”¹ Oni su se tijekom

¹ Sigmund Freud, *Freud i Mojsije: studije o umjetnosti i umjetnicima*. Zagreb: Prosvjeta, 2005: 170.

stoljeća stopili s narodom i svećenstvom, koje se brinulo za razvijanje i nadziranje rituala, čuvanje svetih spisa kao temelja židovskog nauka.

U Dubrovnik su Levi Mondolfovi/Mandolfovi vjerojatno mogli doseliti preko neke od jadranskih luka, Pesara, Fana, Senigallije ili Ancone (Jakina), koje su održavale jake trgovačke veze između Mediterana i Levanta. Prezime Mondolfo potvrđeno je među stanovnicima židovskog geta u Pesaru tijekom 16. 17. i 18. stoljeća, gdje se ubrajaju u većinsku židovsku populaciju koja je ponajprije bila domaćeg srednjotalijanskog podrijetla. U Pesaru se, na primjer, spominju kao rabini Jehiel Mondolfo (1569), učenjak i kabalist, i Raphael Hai Mondolfo (1620). Godine 1634. Sabato di Raffaele Mondolfo bio je prokurator i zastupnik tamošnje židovske zajednice.² U 17. stoljeću Mondolfovi iz Pesara bili su vrlo bogata i ugledna bankarska obitelj. Židovska obitelj Mondolfo postojala je u 17. stoljeću i u Senigalliji.³ U istome stoljeću u Anconi djeluje ugledni rabin i učenjak Matatia ben Joseph Levi Mondolfo (*Mattityah di Mosheh ha-Levi Mondolfo*), izdavač zbirke židovske sinagogalne poezije.⁴ U Dubrovniku se pojedini članovi obitelji Levi Mondolfo/Mandolfo spominju od druge polovice 17. stoljeća, te će se s vremenom oni razgranati u nekoliko različitih loza. Sredinom 18. stoljeća postojao je jedan ogranak obitelji Levi Mondolfo i u Splitu.⁵

U Dubrovniku su nekada postojali Židovi s dvostrukim prezimenom Levi Mandolfo, kao i oni koji su se zvali samo Mandolfo. Istraživanja u Državnom arhivu u Dubrovniku pokazala su da su oni ista obitelj što je potekla iz Italije. Na razmeđu 17. i 18. stoljeća “Imanuel Baruhov Cohen i Josef Levi Mandolfo

² *Studi sulla comunità ebraica di Pesaro*, ur. Riccardo Paolo Uguccioni. [Quaderno 12 della Fondazione Scavolini]. Pesaro: Fondazione Scavolini, 2003: 30, 63.

³ U tom talijanskom gradu rođena su braća Rodolfo Mondolfo (1877-1976) i Ugo Guido Mondolfo (1875-1958), sinovi Vita Mondolfa i Gismonde Padovani. Prvi je bio ugledan talijanski filozof, a drugi povjesničar, član Talijanske socijalističke partije i suradnik Filippa Turatija. Vidi: Luciano Vernetti, *Rodolfo Mondolfo e la filosofia della prassi (1899-1926)*. Napoli: Morano, 1966; Enrico Bassi, *Rodolfo Mondolfo nella vita e nel pensiero socialista*. Bologna: Tannari, 1968; Elisabetta Amalfitano, *Dalla parte dell'essere umano. Il socialismo del Rodolfo Mondolfo*. Roma: L'asino d'oro, 2012.

⁴ Ercole Sori, »Una comunità “crepuscolare”: Ancona tra Otto e Novecento.«, u: *La presenza ebraica nelle Marche: secoli XIII-XX*, ur. Sergio Anselmi i Viviana Bonazzoli. Ancona: Proposte e ricerche, 1993: 189-278.

⁵ Prema popisu splitskih židovskih obitelji iz 1837. godine proizlazi da je Sabato Levi Mondolfo, rođen 1764, iz Splita iselio u Rijeku (Duško Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*. Split: Jevrejska općina, 1971: 129).

štavili su kože u radionici blizu crkvice sv. Đurđa (podaci iz 1699, 1700). Obojica su i stanovali na Pilama (Levi Mandolfo 1700, Imanuel Cohen 1717).⁶ Josef se 1699. oženio Leom Saralvo Jakobovom, koja je živjela u židovskom getu. On i njegov sin 1723. godine, zajedno s brojnim svojim sunarodnjacima, bili su upozoreni da ne smiju uznemiravati druge, pod prijetnjom kazne od dva mjeseca zatvora.⁷ Josefova kći Luna udala se za Izaka Nacasa Abramova.⁸

Josefov suvremenik bio je Moše Levi Mandolfo. On se 1680. oženio Juditom, kćeri Sabata Tolentina. Godine 1698. njihovu šesnaestogodišnju kći Lunu obeščastio je mladi vlastelin Ivan Gundulić Šiškov, koji će radi tog čina biti kažnjen zatvorom, a ona ostati pod zaštitom dubrovačke države. Dobila je 500 dukata kao pomoć za miraz, odjeću i uzdržavanje od osam dukata mjesečno do udaje, bez obzira oстане li u židovskoj vjeri ili se pokrsti. Luna je uskoro potom prešla na katoličku vjeru (*haebrea baptismata renata*), dobila ime Marija Gozze-Sorgo i udala se za Gaetana Chirica iz Napulja.⁹

Na dubrovački sud često su dospijevale i pritužbe koje su se ticale čistoće dubrovačkog geta. Tamošnji stanovnici stalno su optuživali jedni druge zbog izbacivanja otpadaka i prljave vode na ulicu. Dana 6. ožujka 1719. Salvatore Levi Mandolfo tuži Zaharija Cohena da mu je “premazao vrata šporkecom”.¹⁰ Na popisu predstavnika židovskih obitelji nastanjenih izvan dubrovačkog geta koji je sastavljen 1743. godine kao predstavnici svojih obitelji navode se Izak Vita, Josef, Jozef Vita, Juscun, Moše Izakov, Moše Jakobov i Sabato Levi Mandolfo.¹¹ Izak Vita Levi Mandolfo, koji se 1741. oženio za Leticiju Russi Josefov, dao se pokrstiti 5. kolovoza 1764. u 73-oj godini života. Otada se zvao Augustin Savin Zamagna-Pozza. Zahvaljujući tome, dubrovačka država odmah ga je zaposlila kao topnika. Iz toga se može naslutiti da se on za ovaj čin odlučio kako bi svoju obitelj spasio od neimaštine. Međutim, njegove kćeri Simha Penso i Leticija odbile su se pokrstiti. Godine 1756. Jakob Juscunov Mandolfo živio je na vrhu geta (nad Prijekom) s četiri osobe, za godišnju

⁶ Vesna Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici (1546-1808)*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005: 69.

⁷ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 78.

⁸ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 83.

⁹ Vesna Miović, *Židovke u Dubrovačkoj Republici*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2013: 43.

¹⁰ Perica Domijan, »Dubrovački Židovi pred sudom.« *Novi omanut: prilog židovskoj povijesti i kulturi* 22/2 (131), svibanj-lipanj 2016: 15.

¹¹ V. Miović, *Židovke u Dubrovačkoj Republici*: 47.

najamninu od 18 dukata, a Rafael Mandolfo s pet osoba u današnjoj Dropčevoj ulici, za godišnju najamninu od 16 dukata.¹² Godine 1769. Moše Rafaelov Mandolfo živio je u današnjoj Boškovićevoj ulici.¹³

Prema popisima od 1756. do 1782. godine vidljivo je da su u dubrovačkom židovskom getu stanovali Hajo (Mordehaj) Mandolfo¹⁴ sa svoje tri obitelji (imao je stan u kući ispod sinagoge i još jednu dvokatnu kuću), Izak Mandolfo i Sabato Levi Mandolfo.¹⁵ Ovaj potonji bio je otac braće Levi Mandolfo, o kojima će se kasnije opširnije govoriti. Prema popisu iz 1782, Sabato Levi Mondolfo stanovao je u getu sa suprugom, četiri sina i dvije kćeri.¹⁶ Godine 1799. Sabatova obitelj imala je ukupno sedam osoba, uključujući dvije sluškinje.¹⁷ Nedugo poslije sloma Republike Sabato Levi Mandolfo sastavio je oporuku u kojoj se spominju dvije židovske bratovštine, *Erev Rosh hodesh* i *Talmud Tora*. Prva se brinula za proslavu prvoga dana u mjesecu po židovskom kalendaru, kada se običavalo dijeliti milostinju siromasima ili organizirati zakuske. Druga se brinula za sredstva za nižu vjersku školu za djecu i mlađe učenike.¹⁸

Godine 1782. Moše Mandolfo živio je u kući s vrtom u blizini Tri crkve (na području današnjeg Boninova).¹⁹ Iste godine kći Moše Mandolfa i Sabato Mandolfo, nastanjeni izvan geta, zatražili su od lokalnih gradskih vlasti dozvolu za privremeno stanovanje izvan zidina.²⁰ U to doba Jakob Mandolfo je živio u kući Miha Zamagne na Prijekom iznad geta, za godišnju najamninu od 70 dukata, a Moše pok. Sabata Levi Mandolfa i njegov rođak Moše Haja Mandolf u kući pok. Marka Ivanovog Sorga, koja je bila povezana s getom, za godišnju najamninu od 60 dukata.²¹ Godine 1782. spominju se još Jakob Levi Mandolfo,

¹² V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 108.

¹³ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 110.

¹⁴ Njegovom kćeri oženio se David Levi, koji se doselio 1772. kao trgovac i donio svoj kapital; kći je dobila miraz od 5.000 dukata. Plemić Nikola Matov Pozza u svojoj oporuci 1738. godine određuje da plemić Marko Ivanov Sorgo i Židov Hajo Mandolfo vode njegovu trgovinu dok mu sinovi ne stasaju. Vidi: Relja Seferović, »Dubrovački teolozi o židovskoj zajednici u prvoj polovici 18. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 44 (2006): 179.

¹⁵ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 67.

¹⁶ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 115.

¹⁷ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 122.

¹⁸ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 80.

¹⁹ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 69.

²⁰ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 84.

²¹ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 116-117. Godine 1782. Moše Sabatov živio je sa suprugom, sinom i tri kćeri, Moše Jahov Mandolfo sa suprugom i sinom.

njegova supruga, dva sina i dvije kćeri, te Moše Rafaelov Levi Mandolfo, njegova majka, supruga, sin i četiri kćeri.²² Iste godine Jakobova kći Ester udala se za Sabata Vita Ternija pok. Anđela Venture,²³ dok se njena sestra Judita 1792. udala za Samuela Davida Luzzenu. Moše je imao dvije kćeri, Belu, udatu za Rafaela Amadija Valenzina, i Graciju, udatu za Abrahama Brila.²⁴ Na popisu "Židova geta" iz 1799. spominju se Moše Israelov Mandolfo i sedam osoba (uključujući dvije sluškinje), Moše Rafaelov Mandolfo i šest osoba (uključujući sluškinju), Moše Vita Mandolfo i osam osoba (uključujući dvije sluškinje) i Sabato Mandolfo i sedam osoba (uključujući dvije sluškinje).²⁵ Prema popisu iz 1816. godine, u Dubrovniku je živjelo ukupno 308 Židova, od čega je čak 47 nosilo prezime Mandolfo. To je ujedno bilo i najbrojnije židovsko prezime u Dubrovniku.²⁶

Tijekom napoleonskih ratova dubrovački su se Židovi, stekavši punu građansku ravnopravnost, posebno isticali kao pomorski financijeri, igrajući ujedno vrlo značajnu ulogu u opskrbi grada hranom, posebno žitom i solju. Rukovodeći se težnjom za zaradom, opskrbljivali su i francuske postrojbe, te se upuštali u raznovrsne spekulacije s osiguravajućim i trgovačkim društvima.²⁷ Među dubrovačkim Židovima osobito su važnu ulogu imali članovi uglednih starosjedilačkih židovskih obitelji Levi Mondolfo/Mandolfo i Tolentino, kao najmoćniji lokalni klanovi. Članovi obitelji Levi Mondolfo, koja je imala veliki broj ogranaka, zajedno s drugim utjecajnim židovskim grupacijama također su igrali značajnu ulogu u trgovini i opskrbi grada tijekom spomenutog perioda.²⁸ I u trgovini s Trstom Židovi su tada uspješno napredovali, zahvaljujući protekcionističkoj politici Habsburgovaca, tako da ne treba čuditi da su se Levi Mondolfovi/Mandolfovi odlučili okrenuti prema tom sjevernojadranskom emporiju. U doba Napoleonovih Ilirskih Provincija u Trstu postojala je trgovačka

²² V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 119.

²³ V. Miović, *Židovke u Dubrovačkoj Republici*: 140.

²⁴ Vesna Miović, »Prijevođi sefardskih *ketuba* Državnog arhiva u Dubrovniku.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 52/1 (2014): 129.

²⁵ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 122.

²⁶ Bernard Stulli, *Židovi u Dubrovniku*. Zagreb: Jevrejska općina, Nakladni zavod Matice hrvatske i Kulturno društvo "Miroslav Šalom Freiburger", 1989.

²⁷ Stjepan Čosić, »Dubrovnik under French Rule.« *Dubrovnik Annals* 4 (2000): 125.

²⁸ Apostolos Delis, »Shipping Finance and Risks in Sea Trade during the French Wars: Marine Loan Operations in the Republic of Ragusa.« *International Journal of Maritime History* 24/1 (June 2012): 235.

tvrtka *Fratelli Levi Mandolfo* koju su vodila braća Abram i Rafael Levi Mandolfo rodom iz Dubrovnika, sinovi Sabata Levija Mandolfa.²⁹ Njihov treći brat, Josip Leon (Giuseppe Leo) Levi Mandolfo/Mondolfo, nešto kasnije, koncem dvadesetih godina preselio se iz Dubrovnika u Rijeku.

Na temelju zajedničkog poslovnog ugovora, koji je bio potpisan u Rijeci 21. studenog 1812. godine u uredu Pietra Terzija Antunova, javnog bilježnika pred Prvostupanjskim okružnim sudom u Rijeci, u tadašnjoj Građanskoj Hrvatskoj, nastanjenog u Kapucinskoj ulici (*Strada dei Capuccini*), u kući označenoj brojem 665, proizlazi da su se toga dana pred njim pojavili Rafael Levi Mandolfo, zastupnik tršćanske trgovačke kuće *Fratelli Levi Mandolfo*, trenutno nastanjen u Rijeci,³⁰ njegov brat Abram, *negoziante patentato*, nastanjen kući br. 420 na riječkoj Fiumari (*Strada della Fiumara*) i domaći *negoziante patentato* Luigi Accurti, nastanjen u kući br. 481 nedaleko novog gradskog kazališta (*Strada del nuovo Teatro*), koji kao poslovni ortaci osnivaju zajedničko trgovačko društvo (*Stabilimento Commerciale in Società*).³¹ Prije nego što zavirimo u sadržaj tog ugovora, potrebno je nešto reći o glavnim protagonistima.

Riječki veletrgovac i posjednik Luigi Accurti (1776-1845), s kojim su se uortačila braća Levi Mondolfo, pripadao je građanskoj obitelji podrijetlom iz Italije. Rodio se 1776. godine u mjestu Porto San Giorgio nedaleko Ferma, u obitelji Giuseppea i Eufemije Accurti. U Rijeku se doselio kao veletrgovac žitom oko 1792. godine. Iako stranac, svojim marljivim radom postupno je stekao zavidan ugled i bogatstvo, koje će prenijeti na svoje brojno potomstvo. Oženio se 1810. Riječankom Antonijom Silenzi, kćerkom veletrgovca Lorenza Silenzija, rodom iz Ferma, s kojom će dobiti osamnaestero djece, od kojih će

²⁹ Spominju se prvi put u službenom tršćanskom šematizmu iz 1799. Tvrtka *Gebrüder/Fratelli Levi Mondolfo* 1801. godine se spominje kao dio uprave *Privilegierte Triester und Fiumaner Handlungs=Gesellschaft* u Trstu. Vidi: Johann Michael von Zimmerl, *Allgemeiner Handlungs Almanach für Kauf und Handelsleute*. Wien: Ghelen, 1801: 250. Godine 1807. ova se tvrtka ubraja u *Börsenmäßige Handelsleute / Negozianti di Borsa*, a braća Abram i Rafael članovi su uprave osiguravajućeg društva *Li Socii assicuratori*. Vidi: Johann Kollman, *Trieste und seine Umgebungen*. Agram: In Der Geistingerschen Buchhandlung, 1807: 87, 100.

³⁰ Rafael (Moše) Levi Mandolfo rođen je u Dubrovniku 1772. godine. Sa suprugom Allegrom rođ. Vitali (*1783), kćerkom pok. Vitala Vita, imao je desetero djece (V. Miović, *Židovke u Dubrovačkoj Republici*: 78). Njihov brak bio je sklopljen 1807. godine.

³¹ Fond K-15, jedinica 182, kut. 3, No. 138, Državni arhiv u Rijeci (dalje: DAR).

čak trinaestero preživjeti djetinje doba.³² Iste godine Accurti je kao trgovački posrednik potpisao ugovor o suradnji s kućom *Gius. L. M. Mondolfo* iz Dubrovnika.³³ Za račun spomenute dubrovačke tvrtke *Gius. Leon Levi Mandolfo* natovario je, među ostalim, mali ribarski jedrenjak (*paranza*), pod zapovjedništvom *patruna* Giovannija Scobela, jednim tovarom ulja i dvjesto stara žita. U to doba vodio je prepisku s Josipom Leonom Levijem Mondolfom.³⁴

U vrijeme potpisivanja ugovora s braćom Levi Mandolfo, Accurti je već bio trgovac na veliko, a kasnije je postao članom Riječke trgovačke komore. Prema jednoj lokalnoj predaji, Luigijev brat Decio Accurti bio je u pratnji Karoline Belinić rođ. Kranjec, poznatije kao Karolina Riječka, koja je 1813. godine, prilikom bombardiranja Rijeke od strane engleske flote, hrabro zatražila od njena zapovjednika da grad bude pošteđen od daljnjih razaranja. Godine 1828. Luigi Accurti i njegovi potomci bili su proglašeni riječkim patricijima. Od 1833. do 1844. spominje se među prisjednicima Trgovinskog i mjembenog suda u Rijeci i Zdravstvenog magistrata. Godine 1838. nalazimo ga u popisu članova plemićkog (patricijskog) vijeća u Rijeci. Godine 1841. posjedovao je skladište i žitnicu veličine četiri tisuće mezana u *Contrada della Fiumara*. Kada je 1834. na poticaj riječkog guvernera Ferencza Űrményja, utemeljena takozvana Riječka domoljubna udruga (*Società detta patriottica*), jedan od njenih dioničara bio je i Luigi Accurti. Prema podacima iz ostavinske rasprave koja je pokrenuta kod riječkoga tribunala vidljivo je da su se dva njegova sina posvetila trgovačkom pozivu, a jedan je postao pomorski kadet. Većina njegovih kćeri također je bila školovana: Sempronija je pohađala nastavu u ženskom benediktinskom samostanu, njene sestre Attilija i Deidamija u privatnoj školi gospođe Schütz, a one najmlađe, Eucheria, Eustasia, Eleonora i Marija, bile su pod majčinom paskom.³⁵ Za Luigija Accurtija navodi se da je bio *filantropo, cittadino onesto, patrizio-consigliere, assessore presso il tribunale, provveditore del magistrato di sanità*

³² Prema podacima iz Matične knjige krštenih riječke župe Uznesenja Marijina u Državnom arhivu u Rijeci, djeca Luigija i Antonije Accurti bila su: 1811. Irene Elena, 1812. Eufrasia, 1814. Eucheria, 1815. Eudosia, 1817. Eustachia, 1818. Eleonora, 1819. Antonia, 1821. Agostino, 1823. Antonio, 1824. Annibale, 1826. Luigia Maria, 1827. Maria Catterina, 1829. Pompeo Valentino, 1830. Scipio Giuseppe, 1832. Camelia Maria, 1833. Sempronia, 1836. Attilia Albina Maria, 1837. Deodama Lina.

³³ *Giuseppe Leon Levi Mandolfo contratto con Luigi Accurti*, 1810. PR-1, kut. 191, DAR.

³⁴ Sačuvana su Mandolfova pisma Accurtiju, datirana 7. i 21. rujna 1810. Vidi: Fiume li 9. Dicembre 1810. Fond Trgovačko-mjembenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 191, DAR.

³⁵ Fond Trgovačko-mjembenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 370, DAR.

di Fiume (filantrop, častan građanin, patricijski vijećnik, prisjednik kod općinskog tribunala, inspektor riječkog zdravstvenog magistrata).³⁶

Preko ženidbenih veza Accurtijevi će postati jedan od najmoćnijih i najutjecajnijih obiteljskih klanova u Rijeci tijekom 19. stoljeća. Luigijeva najstarija kći Irene bila je udata za trgovca i brodovlasnika Jurja Medanića iz Bakra, koji s bratom Tomom drži zajedničku tvrtku. Juraj Medanić bio je bakarski gradonačelnik (*borgomastro*). Iz tog braka potekla je Ifigenija, supruga riječkog zlatara i bankara, te gradskoga zastupnika Giovannijsa Korossca. Luigijeva druga kći Eufrasia udala se za Kazmira Kozulića (1809-1888), pomorskog kapetana, veleposjednika, brodovlasnika i trgovca rodom iz Sušaka (Pećine). Bio je najbogatiji brodovlasnik (*principal*) svoga doba, riječki gradski zastupnik, dugogodišnji predsjednik Trgovačko-industrijske komore i vicekonzul Toskane. Car Franjo Josip I. odlikovao ga je za njegove osobite zasluge na području privrede viteškom titulom Reda Željezne krune i austrijskim nasljednim plemstvom (*Cosulich de Pećine*). Luigijeva treća kći Eustachia udala se za grofa Vincenza de Dominija (1813-1903), rodom iz Furlanije, pomorskog kapetana i profesora, utemeljitelja i vlasnika privatne Pomorsko-trgovačke škole, te gradskog zastupnika. Luigijeva kći Attilia, u prvom braku Musevich, udala se za Pietra cav. Milcenicha (1831-1908), upravitelja riječkog magistrata. Luigijeva kći Eleonora bila je supruga austrijskog časnika Odoarda Tadinija, a kći Antonija supruga uglednog riječkog odvjetnika dr. Faustina Suppéa.

Luigijev sin Giuseppe (1828-1886) bio je posjednik i poručnik bojnog broda talijanske Kraljevske mornarice. Tijekom 1848. i 1849. nalazio se u službi Nezavisne Republike Venecije, proglašene poslije protuaustrijskog ustanka u ožujku 1848. godine. Nakon njene propasti bio je utamničen, a 1856. pomilovan odlukom generalnog guvernera Lombardsko-Mletačke Kraljevine grofa Johanna Josefa Radetzskog. Godine 1858. Accurti se, zajedno sa svojim bratom Annibaleom, spominje kao trgovac u Galacu, rumunjskoj luci na Dunavu. Počevši od 1866. Accurti je u službi sardinske mornarice. Bio je odlikovan za hrabrost i titulom Viteza Talijanske Krune. Talijanska vlada ga je, nakon povratka u Rijeku, imenovala svojim počasnim potkonzulom. Bio je i član uprave *Casino Patriottico*, te član Talijanskog dobrotvornog društva u Rijeci. Zadnjih godina života prebivao je uglavnom u Grazu.³⁷

³⁶ Anita Antoniazio Bocchina, *Fiume: il cimitero di Cosala*. Padova: Bottega d'Erasmus, 1995.

³⁷ Irvin Lukežić, *Povijest riječkih konzulata*. Rijeka: Adamić, 2004: 266.

Drugi Luigijev sin, Annibale (1824-1895), trgovačku karijeru počeo je kod rođaka Antonija Accurtija u Karlovcu, nastavio u Galacu, rumunjskoj luci na Dunavu, a zaključio kao ravnatelj Banca Romana u Firenzi. Sredinom studenog 1849. putovao je iz Rijeke u Beč i odsjeo u svratištu *Matschakerhof* (Stadt 1091).³⁸ Početkom rujna iduće godine ponovno je u Beču, te uzima prenoćište u svratištu *Ungarischer König* (Stadt 852).³⁹ Sredinom studenog 1851. godine odsjeo je u bečkom svratištu *Stadt London* (Stadt 694).⁴⁰ Početkom prosinca 1853. putovao je iz Beča u Trst,⁴¹ a tjedan dana kasnije ponovno je gost u bečkom hotelu “Kod ugarskog kralja”.⁴² Taj put u Beč je doputovao iz Trsta preko Ljubljane.⁴³ Krajem ožujka 1854. putovao je iz Trsta preko Ljubljane do Beča.⁴⁴ U Rijeci je neko vrijeme vodio trgovinu drvetom, koja je 1859. prestala s poslovanjem.⁴⁵ Godine 1882. darovao je riječkom gradskom muzeju komad rimskog stupa pronađenog na ruševinama antičke Salone.⁴⁶ Godine 1885. bio je kum na vjenčanim sestara Edmée i Alice Ciotta, kćeri riječkog gradonačelnika Giovannija Ciotte. Pod konac života bio je jedan od direktora *Banca Fiumana*.

Treći Luigijev sin, Pompeo (1829-?), bio je trgovac i posjednik, a karijeru je započeo u uredu Pietra Scarpe. Koncem rujna 1851. doputovao je iz Rijeke u Beč i odsjeo u svratištu *Goldene Lamm* (Leopoldstadt 581).⁴⁷ Početkom srpnja 1854. putovao je iz Rijeke preko Ljubljane u lječilište Rogaška Slatina (Rohitsch).⁴⁸ Mjesec dana kasnije vraćao se iz Graza preko Ljubljane u Rijeku.⁴⁹

Luigijev istoimeni unuk Luigi Accurti mlađi (1869-1919), sin Annibaleov, bio je časnik austrougarske ratne mornarice. Pohađao je Vojnopomorsku akademiju u Rijeci, koju je završio s činom zastavnika. Sudjelovao je u blokadi Krete (1897-1898) na ratnom brodu *Ciclop*. Kasnije je, pod zapovjedništvom kapetana Gustava Rittera von Broscha, službovao u austrougarskoj ratnoj

³⁸ *Fremden Blatt* 275 (Wien, 18. 9. 1849).

³⁹ *Fremden Blatt* 213 (Wien, 7. 9. 1850).

⁴⁰ *Fremden Blatt* 298 (Wien, 16. 12. 1851).

⁴¹ *Laibacher Zeitung* 278 (6. 12. 1853).

⁴² *Fremden Blatt* 298 (Wien, 17. 12. 1853).

⁴³ *Laibacher Zeitung* 284 (14. 12. 1853).

⁴⁴ *Laibacher Zeitung* 68 (23. 3. 1854).

⁴⁵ *Botteghe*. JU-2, I-1863, DAR.

⁴⁶ *La Bilancia*, Museo civico 96 (27. 4. 1882).

⁴⁷ *Fremden Blatt* 228 (Wien, 25. 9. 1851).

⁴⁸ *Laibacher Zeitung* 153 (7. 7. 1854).

⁴⁹ *Laibacher Zeitung* 181 (9. 8. 1854).

mornarici na Dalekom Istoku. U to vrijeme prikupio je vrijednu zbirku mačeva, proculana i kovanica kineske i japanske provenijencije. Od 1910. do 1914. bio je ataše austrougarskog veleposlanstva u Londonu. Početkom rata vratio se u Beč, gdje je preuzeo službu načelnika Pomorskog odjela Ministarstva rata. Bio je pomoćnik admirala Hausa i Njegovana. Godine 1918. unaprijeđen je u čin kontraadmirala. Početkom naredne godine počinio je samoubojstvo u Beču.⁵⁰

U građanskoj matičnoj knjizi rođenih, vjenčanih i umrlih za francuske uprave u Rijeci, tijekom 1813. godine Abram Levi Mandolfo, star između 45 i 47 godina, *di professione negoziante*, spominje se u dva navrata, i to kao svjedok prilikom rođenja. Prvi put, zajedno s trgovačkim agentom Salamonom Davidom Russijem, kumovao je Matteu, sinu trgovca Samsona Guastalle i njegove supruge Rachele rođ. Consolo. Drugom prilikom, zajedno sa Samsonom Guastallom, kumovao je Abram, sinu *trafficantea* Giuseppea Ehrenfreundta, rodom iz Moravske, i njegove žene Beline rođ. Basevi, kćerke Izaka Basevija.⁵¹ Izak Basevi, rodom iz Trsta a prebivalištem u Rijeci, posjedovao je tvornicu svijeća od loja. Tvornica je bila osnovana 1789, a godišnje je proizvodila oko 10.000 funti. Među spisima Trgovačko-mjembenog suda i pomorskog konzulata u Rijeci, u jednom dokumentu iz 1813. godine, se navodi Abram Levi Mandolfo di Sabato, star 48 godina, židovske vjeroispovijesti, rodom iz Dubrovnika (*nativo da Ragusa*), nastanjen u Rijeci već dvije godine, oženjen, trgovac u kući pod imenom *Luigi Accurti e fratelli Levi Mondolfo*. Pisarnica mu se nalazila u prizemlju kuće nasljednika riječkog trgovca Teodora Vukovića. Pisar mu je bio Antonio Giustini, koji će u poznijim godinama obnašati dužnost konzula Papinske Države u Rijeci.⁵²

Prema dubrovačkim izvorima proizlazi da je Abram (Izak), sin Sabata Levija Mandolfa, sklopio predbračni ugovor u Mantovi 13. svibnja 1789 (17. ijara 5549) s Consolom, kćeri pok. Davida Bassana. Kako piše Vesna Miović, "Consolin miraz iznosio je 2.600 peča od 8 reala, to jest 1.500 peča u gotovini, 600 u nakitu i dragom kamenju, 500 u odjeći i posteljini. Tosefet Abrama Izaka iznosio je 650 peča, u koju je svotu uključeno i 200 srebrnjaka miraza za nevinost. Vjenčanje je zakazano za tri godine, u mjesecu sivanu 5552 (22. svibnja / 20. lipnja 1792).

⁵⁰ G. Miksa, »L'Accademia della Marina lanciò Fiume nel mondo.« *La Voce del Popolo*, Rijeka 27. 9. 2013.

⁵¹ *Nascite dell'anno 1813*. Fond matičnih knjiga, sv. 446, 274 (44), DAR.

⁵² Fond Trgovačko-mjembenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kutija 395, DAR.

Održat će se u kući Abrama Izaka u Dubrovniku, na njegov račun. Nadalje, njegova braća se obavezuju da će, u slučaju potrebe, izvršiti *halica*-obred i time Consolu osloboditi briga oko leviratskog braka.”⁵³ Nakon vjenčanja i rođenja prve kćeri, Ester, u travnju 1793. godine, ova se mlada obitelj iselila iz Dubrovnika u Trst. Možemo pretpostaviti da je Abramov sin bio Sebastiano Mondolfo, znameniti talijanski bankar i filantrop.⁵⁴

Prema prethodno spomenutom poslovnom ugovoru iz 1812. godine, koji je Luigi Accurti potpisao s braćom Abramom i Rafaelom Levi Mandolfom u Rijeci, bili su predviđeni sljedeći uvjeti pod kojima će djelovati njihovo trgovačko udruženje:

1. Osnivački kapital uložen u društvo iznosio je ukupno 120.000 franaka;
2. Tvrtka *Fratelli Levi Mandolfo di Trieste* uložila je preko svojih zastupnika točno pola predviđenoga iznosa, odnosno 60.000 franaka;
3. Određeno je da, prema zahtjevu iste tvrtke, društvo bude smatrano komanditnim s jednim tihim drugom (*socio tacito*), te je predložen Abram Levi Mandolfo kao član uprave trgovačke kuće u Rijeci, koji će u slučaju potrebe djelovati u njeno zajedničko ime;
4. Luigi Accurti uložio je drugu polovicu predviđenog iznosa, odnosno, drugih 60.000 franaka;
5. Trgovačko društvo poslovat će pod imenom *Accurti e Levi Mandolfo*;
6. Na taj način samo su Luigi Accurti i Abram Levi Mandolfo imali pravo službenog potpisa i slanja cirkularnih pisama, tako da su obojica bila potpuno ravnopravna kao članovi uprave društva u zajedničko ime i kao takvi bili odgovorni za svaki mogući poslovni gubitak od osnivačkog kapitala od 120.000 franaka iz prvog članka;
7. Potpis, vođenje poduzeća i uprava povjereni su jedino Luigiju Accurtiju i Abramovu Leviju Mandolfu;

⁵³ V. Miović, *Židovke u Dubrovačkoj Republici*: 13.

⁵⁴ Sebastiano Mondolfo (1796-1873), rođen u Trstu kao Sabato Levi Mandolfo. Možemo pretpostaviti da je tako nazvan po svome istoimenom djedu. Za njega se veli da je bio *esponente di una famiglia benestante ebraica, originaria di Ragusa in Croazia*. Zajedno s Mompurgom utemeljio je bankarsku kuću u Aleksandriji i najveći dio života proveo u Milanu, gdje je radi braka prešao na katoličku vjeru i preimenovao se u Sebastiana Mondolfa. Za svoje velike zasluge bio je odlikovan titulom grofa. Zavještao je velika novčana sredstva za slijepce i siromašne građane Milana (Germano Maifreda, *Gli ebrei e l'economia milanese. L'Ottocento*. Milano: Franco Angeli, 2000: 174).

8. Bilo je predviđeno da društvo djeluje neprekidno pune tri godine, počevši od prvoga tekućeg mjeseca studenog, te je u to vrijeme zabranjena bilo kakva operacija koja nije u skladu s postojećim zakonima, te se ne može poduzeti nijedan posao izvan toga, kao i da se poslovi obavljaju s minimalnim rizikom i osobnim povjerenjem, a nadasve s najvećom mudrošću i savjesno, u skladu sa veličinom kapitala i okolnostima;
9. Zabranjeno je, kako Luigiju Accurtiju tako i Abramu Leviju Mandolfu, da na svoj račun i u svoje ime poduzimaju bilo kakvu spekulaciju ili trgovinu, a u slučaju da se to i dogodi, moraju odgovarati za možebitne gubitke koji bi time bili izazvani;
10. Dužnost tvrtke *Accurti e Levi Mandolfo* je vođenje svih potrebnih poslovnih knjiga (*Prima Nota, Giornale, il Maestro, Copia Lettere*, kao i knjige zvane *Salda Conti*, pomoću kojih se uvijek i odmah, u svakom trenutku, može utvrditi svaka trgovačka operacija, svaki izvještaj i stanje aktive društva, kao i stanje pasive);
11. Svake godine na dan 31. listopada dužnost je dvojice zastupnika društva da pregledaju registre na temelju kojih se narednih dana može dobiti kompilacija realne bilance, zajedno s popisom vrijednosti robe i kredita. Od ovakve bilance treba napraviti dvije kopije, od kojih jednu potpisuje Luigi Accurti i šalje Abramom Levi Mandolfu, a drugu potpisuje Mandolfo i ona ide Accurtiju;
12. Svi troškovi pisarnice, spisa i skladišta svih mogućih vrsta, koji su nužni, moraju se podijeliti točno na pola, kao što se moraju pravično podijeliti i gubici;
13. Tvrtka *Levi Mandolfo* preko svog zastupnika ima puno pravo pregledati poslovne knjige društva kako bi bila upućena u tok poslova;
14. Prije isteka predviđene tri godine poslovanja društva treba izraditi obavijest za sljedećih šest mjeseci, kojom se predviđa nastavak ili prestanak poslovanja. U slučaju nedostatka posebne prethodne obavijesti, ugovor se može produžiti za godinu dana, a nakon toga opet godinu za godinom;
15. U slučaju da nakon tri godine bude odlučeno obustavljanje poslovanja, po isteku tog roka treba obustaviti sve operacije i proglasiti daljnjih šest mjeseci, nakon isteka kojih svu robu, kredite i kapitala treba podijeliti na pravičnu polovicu.

Tvrtka je bila protokolirana kod riječkog Trgovačkog suda. Ugovor su, osim trojice ortaka, potpisali svjedoci Vincenzo Dani pok. Antonija, građanin nastanjen u *Strada della Porta* kbr. 532, i Giovanni Battista Brajdotti pok. Antonija, također građanin Rijeke, nastanjen u *Strada della Dogana* kbr. 519, po zanimanju kavanar.⁵⁵ Odmah u oči upada da su braća Levi Mandolfo bili Židovi, a Luigi Accurti vjernik rimokatoličkog obreda. To se jednostavno može objasniti činjenicom tadašnje građanske ravnopravnosti. Francuska revolucija donijela je Židovima prvu potpunu slobodu i ravnopravnost, budući da su “Deklaracijom o pravima čovjeka i građanina” proglašena jednaka prava za sve ljude. Godine 1791. dobili su Židovi u Francuskoj sva prava kao i kršćani.⁵⁶ U skladu s time, Napoleonov građanski zakonik (*Code Civile*) donio je Židovima potpunu građansku ravnopravnost i osobnu slobodu, kao i pripadnicima svih ostalih konfesija, te su se oni sada mogli i poslovno udruživati s pripadnicima drugih vjeroispovijesti. Židovi su u to vrijeme koristili svoje staro trgovačko iskustvo rasprostranjeno na čitavom području Mediterana. To iskustvo podrazumijevalo je princip povjerenja i partnerstva, i stvaranje trgovačkih društava (*societas*). U židovskom trgovačkom pravu od davnine je bio poznat takav oblik odnosa, a u srednjem vijeku se bio posebno raširio. Te *societates* osnivane su radi udruživanja kapitala za neki dugoročni poduhvat, najčešće za plasiranje neke robe na tržištu. U ovom slučaju radilo se o ulaganju zajedničkog kapitala i ostvarivanju zajedničke koristi na potpuno ravnopravnoj osnovi, tako da su braća Levi Mandolfo i Luigi Accurti računali upravo na ustaljeni princip međusobnog povjerenja i partnerstva.⁵⁷

Ta zajednička tvrtka *Accurti e Levi Mandolfo* poslovala je, kao što je ugovorom bilo predviđeno, pune tri godine, tako da će prestati postojati 1814.⁵⁸ Zanimljivo je spomenuti da su “Accurti i Mandolfo” jedna od riječkih trgovačkih kuća koje su pretrpjele znatne materijalne štete kad su Englezi bombardirali grad. Prema službenom spisu upućenom u Ljubljanu tom prigodom, oni su prijavili štetu u vrijednosti od 1.335 franaka.⁵⁹ Kao njihov zajednički imetak spominju se kuća br. 475 i skladište u kući br. 427 na riječkoj Fiumari. Možemo pretpostaviti da se poslije 1814. godine Abram Levi Mondolfo vratio u Trst, jer se u riječkim

⁵⁵ K-15, jedinica 182, kut. 3, DAR.

⁵⁶ D. Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*: 113.

⁵⁷ Maren Frejdenberg, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*. Zagreb: Dora Krupićeva, 2000: 69.

⁵⁸ PR-1, kut. 138, DAR.

⁵⁹ *Poročila o sovražniku - Angleži na reškem področju. 13. luglio 1813. Stato dimostrativo delle perdite sofferte dai particolari in occasione dello sparco effettuato del Nemico*. Fond Glavni Intendant Ilirskih Provinc (1809-1813), fasc. 54. Vojska. Arhiv Slovenije, Ljubljana.

arhivskim dokumentima njegovo ime kasnije više ne spominje. U Državnom arhivu u Trstu pohranjen je zanimljiv popis *di noti individui ambigui e aderenti di Napoleone* na njemačkom jeziku, na kojem se, pored ostalih, nalaze *commercianti ebrei* braća Mondolfo iz Splita i Dubrovnika.⁶⁰

Početak dvadesetih godina "Braća Levi Mandolfo" trgovala su žitom, kukuruzom, šećerom i drugom robom, koja se dopremala austrijskim i ruskim jedrenjacima iz Odese, Marseillesa i Lisabona u tršćansku luku. Prema podacima o kretanju brodova proizlazi da je koncem svibnja 1819. godine iz Lisabona u Trst doplovila austrijska nava *Der Stern* od 363 tone, s kapetanom Christophom Righianovichem, koja je putovala 32 dana za račun braće Levi Mandolfo.⁶¹ U drugoj polovici kolovoza 1820. godine austrijski brigantin *Sabbath* od 179 tona, pod zapovjedništvom kapetana Luke Medanića, doplovio je u Trst iz Odese, preko Carigrada, s tovarom pšenice, kukuruza i druge robe za račun braće Levi Mandolfo.⁶² Mjesec dana kasnije, za račun iste veletrgovačke tvrtke, austrijska pulaka *Böhmen* od 325 tona, pod zapovjedništvom kapetana Vicka Fiskovića, dopremila je iz Odese preko Carigrada tovar kukuruza i druge robe.⁶³ U listopadu 1820. za iste tršćanske veletrgovce prije spomenuta austrijska nava *Der Stern* s kapetanom C. Righianovichem dopremila je iz Odese i Carigrada tovar kukuruza.⁶⁴ U studenome iste godine austrijski brigantin *Josephine* od 265 tona, s kapetanom Joh. Sugnijem, doputovao je iz Marseillesa s tovarom šećera i druge robe po narudžbi braće Levi Mandolfo.⁶⁵ U prosincu iste godine za njihov su račun iz Odese doplovila čak dva jedrenjaka, austrijski brigantin *Adrian* od 214 tona, s kapetanom Antonom Liceticem, sa pšenicom i drugom robom, te ruski brigantin *Euphemia* od 130 tona, s tovarom pšenice i druge robe.⁶⁶ U to vrijeme braća Levi Mandolfo bili su ravnatelji *Nuovo Stabilimento d'Assicurazioni* sa sjedištem u *Contrada dell'Arsenale 588* u Trstu.⁶⁷

Prema službenim podacima iz gradskog magistrata 1829. godine, u Rijeku se iz Dubrovnika doselio trgovac Josip Leo (Giuseppe Leon) Levi Mondolfo (1771-1847), sin Sabata Levija Mondolfa, sa svojom mnogočlanom obitelji. U

⁶⁰ *Rassegna Storica di Risorgimento* 38 (1951): 646.

⁶¹ *Der Wanderer* 163 (Wien, 12. 6. 1819): 358.

⁶² »Schiffahrt Triest. Angekommene Schiffe an 16 bis 23 August.« *Der Wanderer* 267 (Wien, 23. 9. 1820): 457.

⁶³ *Der Wanderer* 293 (Wien, 19. 10. 1820): 501.

⁶⁴ *Laibacher Zeitung* 89 (7. 11. 1820).

⁶⁵ *Der Wanderer* 337 (Wien, 2. 12. 1820): 577.

⁶⁶ *Der Wanderer* 366 (Wien, 31. 12. 1820); *Laibacher Zeitung* 2 (5. 1. 1821).

⁶⁷ *Almanacco di Commercio*. Milano, 1821: 219.

riječkom općinskom upisniku je navedeno: *negotiator oriundus da Ragusa*.⁶⁸ Njegovo se ime u nekoliko navrata spominje u dubrovačkim sudskim procesima krajem 18. stoljeća.⁶⁹ S dolaskom Francuza u Dubrovnik, zajedno sa svojim židovskim sunarodnjacima stekao je punu građansku ravnopravnost. Dana 22. lipnja 1808. maršal Marmont donio je poseban dekret u kome piše: *Toutes les lois de l'ancien gouvernement de Raguse qui restreignaient les droits civils des Juifs dans ce pays sont abolies, ils jouiront des mêmes droits que les autres citoyens*. Zahvaljujući toj zakonskoj mjeri, kao ugledan trgovac i posjednik Josip Leo Levi Mondolfo bio je tijekom francuske uprave od 1808. do 1814. godine član gradskog i općinskog vijeća Dubrovnika, zajedno sa svojim židovskim sunarodnjakom Danijelom Ternijem Jakobovim.⁷⁰ Bilo je to prvi put u povijesti Dubrovnika da su Židovi obnašali takvu službu u upravnom gradskom vijeću. Osim toga, Josip Leo Levi Mandolfo, zajedno sa svojim sunarodnjacima Pardom i Ternijem, bio je 1812. godine utemeljitelj prve Trgovačko-obrtničke komore u Dubrovniku.⁷¹ Bila je to ujedno najstarija Trgovačka komora u Hrvatskoj, osnovana neposredno nakon propasti Dubrovačke Republike, koju je dokinuo Marmont. Dana 29. kolovoza 1814. Josip Leo Levi Mondolfo prisustvovao je sjednici gradskog vijeća Dubrovnika pod predsjedanjem podnačelnika Dživa Bosdarija, na kojoj su bile zastupljene sve klase.⁷²

Razlozi koji su ga naveli na preseljenje u Rijeku u poznim godinama nisu nam dovoljno poznati. No, činjenica je da nitko lako ne napušta svoje rodno

⁶⁸ *Conscriptio integralis populationis status Judeorum in Flumen*. Gradsko poglavarstvo, JU-2, kut. 636, DAR.

⁶⁹ Dana 18. ožujka 1791. tužio je neimenovanog slugu zlatara Nikole Đurića da ga je izudarao šakama i lakše ozlijedio. Vlah Damjan Pantelica tužio ga je 14. veljače 1796. da ga je napao šakama i lakše ozlijedio. Mondolfo je podnio protutužbu, a slučaj je riješen dan poslije pomirbom. Jela, žena Nika Pećarića, i u njeno ime Kata, žena Miha Pećarića, tužila ga je 22. lipnja iste godine za fizički napad s lakšim ozljedama. Tvrdila je da je napadnuta šakama. Kata, žena Miha Pećarića, tužila je istog dana sina Jude Constantina i Josipa Mondolfa za uvredu. Posvađali su se zbog jedne koze, a Kata je tvrdila da su joj vrijeđali i kćerku. Istoga dana došlo je na sudu do pomirbe među strankama. Vidi: Perica Domijan, »Dubrovački Židovi u sudskim procesima 18. stoljeća.« *Drugi Zbornik Sveučilišta u Dubrovniku* (2015): 46, 49.

⁷⁰ S. Čosić, »Dubrovnik under French Rule.«: 121.

⁷¹ B. Stulli, *Židovi u Dubrovniku*.

⁷² »Ovoj sjednici prisustvovahu: Niko Lucov Pozza-Sorgo, Miho Gjorgji, Klement i Vlaho Menze i Sebastijan Gradi od vlastele; od pučana: Jakov Guska, Nikola Fačenda, Andrija Miletić, Ivo Luka Zuzzeri, Ivo Marija Pasarević, Nikola Šodrnja, Lujo Tromba, Ivo Stella. I najzad Jevreji: Domenico Amadio, Giuseppe L. L. Mandolfo, Daniele di Jakob Terni. Sekretar bijaše doktor Luka Stulli. Ne će biti izlišno primijetiti da su svi gore pomenuti članovi, osim Nika Lucova i donekle Menza i Gradija bili, pred ulaz Austrijanaca, gorljivi pristaše, a neki i činovnici francuske vlade. Zuzzeri, poznati fanatički framasun, umrije god. 1826 na Brsečinama i narod naoružan htjede da spriječi njegov pogreb u kršćansko groblje. Vojska morade se umiješati i zaštititi tijelo koje bi ukopano u domaću kapelu Zuzzeri-Bizzarro. Cf. *Diario Stulli*, Epidauritano, 1907.» Lujo Vojnović, *Pad Dubrovnika, knjiga druga, 1807-1815*. Zagreb, 1908: 227.

mjesto, tako da ni on takvu odluku nije mogao lako donijeti, posebno ne u poznim godinama života. Možda su ga na to ponukale prilike u kojima je dotad živio, ili pak neki duboko osobni razlozi o kojima danas ne znamo ništa. Prethodno smo već spomenuli da je 1810. sklopio poslovni ugovor s riječkim trgovcem Luigijem Accurtijem, s kojim će nedugo potom sklopiti ugovor o osnivanju zajedničkog poduzeća s njegovom braćom Abramom Izakom i Rafaelom Levijem Mondolfom. Zsigurno je ta ranija "riječka veza" mogla imati nekog utjecaja na donošenje njegove odluke o preseljenju u grad na Rječini.

Josipova supruga Allegra rođ. Pardo (1777-1835) bila je kći Josipa Parda, sina Jakobova, člana ugledne dubrovačke židovske obitelji, i Sare, kćeri liječnika Moše Sipillija.⁷³ Njena starija sestra Dijamanta udala se za Abrama Camposa Samuelovog, a mlađa sestra Rahela za Jakoba Izraela Russija Davidovog.⁷⁴ Njihov otac Josip i njegova braća 1763. su posjedovali 20 karata jedne tartanele, a 1779. je on sam imao 18 karata pinke *La Giuditta*.⁷⁵ Josip Pardo živio je prvo s braćom Abramom, Salomonom, Izakom i Davidom⁷⁶ u Kovačkoj ulici, a potom je s obitelji prešao u današnju ulicu Petilovrijenci (izvorno *strada del Sig. Ab. Milliscich*), u kuću udovice Đura Šurkovića, za godišnju najamninu od 62 dukata.⁷⁷ Braća Izak i David Pardo odselili su sa svojim obiteljima u Veneciju. Godine 1782, na popisu predstavnika židovskih obitelji, spominju se Josef Pardo sa suprugom, dva sina, četiri kćeri i sestrom, udovica njegova brata Abrahama s jednom kćeri i njegov brat Solomon, nastanjen u getu, sa suprugom, tri sina i dvije kćeri.⁷⁸ Zanimljivo je podsjetiti da je Tora, koja se nalazila u staroj sinagogi u riječkom Starom gradu, bila poklon trgovca Izaka (Jiczaka) Parda koji se u Rijeku 1789. godine doselio iz Dubrovnika. Prema dostupnim dubrovačkim izvorima proizlazi da je Izak bio rođeni brat Allegrina oca Josipa.⁷⁹

Obitelj Pardo bila je španjolskog/sefardskog podrijetla i, prema nekim izvorima, potekla je iz grada Prado u Kastilji: obiteljsko ime nastalo je navodno metatezom spomenutog naziva.⁸⁰ Prema drugoj etimološkoj teoriji, prezime se

⁷³ Vjenčali su se 1762. godine.

⁷⁴ V. Miović, »Prijevodi sefardskih *ketuba* Državnog arhiva u Dubrovniku.«: 116.

⁷⁵ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 73.

⁷⁶ David Pardo Jakobov oženio se 1763. godine za Saru Ješurun Danijelovu.

⁷⁷ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 118.

⁷⁸ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 119.

⁷⁹ V. Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici*: 31, 152-154.

⁸⁰ M. Franco, »Pardo.«, u: *The Jewish Encyclopedia*, sv. 9. New York-London: Funk and Wagnalls Company, 1905: 524. Dostupno na: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/11906-pardo> (pristup 21. siječnja 2017).

povezuje s latinskom riječju *pardus*, što znači “onaj koji je smeđe boje, onaj koji je preplanule kože”. Prezime Pardo, nakon izгона Židova iz Španjolske, pojavljuje se u Solunu, Monastiru, Nizozemskoj, Grčkoj, Italiji, Srbiji, Bosni i Dubrovniku.⁸¹ Njihova stara dubrovačka loza dala je mnogo istaknutih rabina i učenjaka u Dubrovniku, Splitu, Sarajevu, Jeruzalemu, Livornu i Veroni. Među njima se, kao najmarkantnija osobnost, ističe *rav* David (Samuel) Pardo (1719-1792), zvan *Moreno* (“Naš učitelj”), rabinski komentator i liturgijski pjesnik koji se rodio u Veneciji, te bio čuven u cijeloj Europi i na Bliskom Istoku. David je bio sin mletačkog rabina Jakoba Parda, rodom Dubrovčanina. Zarana se proćuo svojom učenošću i kao autor velikog broja znanstvenih knjiga. Spjevao je i niz pjesama, od kojih su neke uvedene i u liturgiju. Nakon završenih studija napustio je Veneciju i vratio se u Dubrovnik, nakon čega je nekoliko godina živio u Sarajevu kao učitelj u ješivi. Dugi niz godina obnašao je službu rabina i učitelja u Splitu i Sarajevu. Poštivan i cijenjen u narodu, bio je prvi veliki nadržabin Sarajevske židovske općine, ugovorom potvrđen za nadržabina. Imao je velikih zasluga za osnivanje prve talmudske (rabinske) škole u Sarajevu, iz koje je izašao veliki broj učenih rabina. Nakon 13 godina plodnog djelovanja u Sarajevu preselio se u Jeruzalem, gdje je i umro. Pardo je u svoje doba bio cijenjen kao jedan od velikih jeruzalemskih rabina i poglavar tamošnje ješive *Hased le-Avraham u-Vinyan Shelomo*. Od njegovih djela posebno se smatraju vrijednima komentari i novele o tanaitskoj književnosti. Iza sebe je ostavio tri sina, sva trojica ugledni rabini i učenjaci. Davidov najstariji sin, Izak Pardo, bio je njegov nasljednik na časti rabina u Sarajevu, autor više liturgijskih knjiga i komentara. Rabinsku službu obnašao je od 1781. do 1810. godine. Umro je u Sarajevu i sahranjen na židovskom groblju u Kovačićima. Davidov drugi sin, Jakob Pardo (1740-1819), djelovao je kao rabin u Splitu i Dubrovniku. I on je bio pisac više znanstvenih i teoloških djela, poznati talmudist i kabalist. U Dubrovniku je bio upravitelj škole i živio u današnjoj Vetranicevoj ulici. Poput svoga oca, i on je umro u Jeruzalemu. Treći Davidov sin, Abraham, preselio se u Jeruzalem i naslijedio svoga oca kao poglavar ješive.⁸²

Dubrovčanin *rav* David Samuel (Shmuel) Pardo (1792-1858), sin dubrovačkog rabina Jakoba Parda, bio je hazan i propovjednik u Dubrovniku, hazan i propovjednik u Livornu, te glavni rabin u Veroni. Njegova ostavština s pismima, knjigama, pjesmama, općinskim dokumentima i propovijedima pohranjena je

⁸¹ M. Franco, »Pardo.«

⁸² M. Franco, »Pardo.«

danas u izraelskoj Nacionalnoj knjižnici u Jeruzalemu. Njegov najstariji sin Jakob Vita Pardo (1818-1838), rođen u Dubrovniku, koji je pohađao rabinsku školu (*Collegium Rabinicum*) u Padovi kao učenik Samuela Davida Luzzatta, bio je jedan od najdarovitijih mladih učenjaka svoje generacije, pravo čudo učenosti, brilijantan logičar i rođeni govornik. Nakon njegove prerane smrti objavljeni su mu u Padovi *Cinque discorsi* (1839), pet govora koje je održao u Padovi i Veroni. Umro je u Padovi, a sahranjen u Veroni. Njegov brat *rev* Izak (Isacco) Pardo (1824-1893), treći sin Davida Samuela Parda, koji se rodio u Livornu, bio je vrlo aktivan u Veroni kao vicerabin, učitelj i tajnik, te naposljetku kao veliki rabin. Vrstan pedagog i vrijedan propovjednik, posebno se zalagao za osnivanje ženske škole i osnivanje pobožne *Unione d'incoraggiamento alle arti*. Umro je u Veroni.

Odmah po doseljenu u Rijeku, Josip Leo Levi Mondolfo, koji je tada već bio vrlo iskusan trgovac u poznim pedesetim godinama, osnovao je novu trgovačku tvrtku i postao *negoziante di ditto*. Prema *Allgemeine Handlungs Zeitung* iz Nürnberga, naziv njegove riječke tvrtke za trgovinu kolonijalnom robom i špediciju, osnovane 1829. godine, glasio je *Gius. L. L. Mandolfo und Co., Kolonialw. und Spedizion*.⁸³ Godine 1834. otvorio je i vlastitu trgovinu duhanom (*bottega di tabacchi*).⁸⁴ Prema trgovačkom vodiču Rijeke iz 1836. godine, Mondolfo je bio ubrojen u *mercanti e negozianti che appartengono al gremio della Deputazione mercantile*.⁸⁵ *Ditta G. L. L. Mondolfo* službeno je bila upisana u sudske registre 1841. godine, a 18. studenog 1842. njeni su prokurator i opunomoćenici bili Josipovi sinovi Raffaele i Salamon Levi Mondolfo.⁸⁶ U to vrijeme Josip je već bio udovac s devetero odrasle djece, a kao brodovlasnik posjedovao je dvanaest karata vlasništva austrijskog brigantina *Ungheria*, u suvlasništvu s riječkim trgovcem Andrijom Škrobonjom pok. Jurja (Andrea Scrobogna qm. Giorgio), koji je bio vlasnik preostalih dvanaest karata.⁸⁷ Prema ugovoru od 23. siječnja 1841, otkupio je u potpuno vlasništvo austrijski pelig *Concezione* od udovice Giovanne Grini Giovannijeve rođene Host za 504 fjorina.⁸⁸

⁸³ *Allgemeine Handlungs Zeitung* 79 (3. 7. 1829): 319.

⁸⁴ Fond Riječkog magistrata, JU-2, I-362, kazala 1833-1835, DAR.

⁸⁵ S. Samani, »Fiume in una guida commerciale del 1836.« *Fiume* 13/3-4 (luglio-dicembre 1967): 189.

⁸⁶ *Registro delle ditte mercantili. Dal 5 Gennaio 1841 impoi 1875*. Fond Trgovačko-mjemenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, 137, str. 38, DAR.

⁸⁷ Fond Trgovačko-mjemenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 366, DAR.

⁸⁸ Fond Trgovačko-mjemenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 361. Prije toga, taj mali jedrenjak bio je ribarski brod (*paranza*).

Godine 1843. kao dioničar je otkupio dvije dionice Mađarskog trgovačkog društva u Pešti (*Società Commerciale Ungarica in Pest*). Iduće godine kapital njegove tvrtke iznosio je 10.000 fjorina.⁸⁹ Dana 24. lipnja 1844. godine u brodogradilištu Andrije Zanona u Martinšćici bio je porinut u more bark *Jozo* zapremnine 327 brt. Zajedno s Rosom Gaspari i Andrijom Škrobonjom Levi Mondolfo bio je suvlasnik spomenutog jedrenjaka u vrijednosti od 15.500 fjorina.⁹⁰ Posjedovao je Levi Mondolfo i vlastito skladište za žito (*magazzino di granaglie*).⁹¹ Bio je član riječke Trgovačke deputacije i drugi zamjenski član njene uprave (1838-1846), te revizor *Società fumana d'assicurazioni marittime*.⁹² U kolovozu 1847. godine, umjesto njegovih sinova Raffaella i Salomona, prokuratorima u njegovoj tvrtki imenovani su Moise Vita Russi i Aron Russi.⁹³

Usporedno s privrednom aktivnošću, Josip Leo Levi Mondolfo bio je jedan od najistaknutijih i najuglednijih članova riječke židovske zajednice. Tako je prvo biran za potpredsjednika (1838), a potom biran i potvrđen za predsjednika (1840) lokalne *Comunità ebrei*.⁹⁴ Josip Levi Mondolfo pojavljuje se kao jedan od supotpisnika darovnog ugovora kojim je Moisè Levi iz Trsta darovao riječkoj židovskoj zajednici svoju kuću u Ulici sv. Tri kralja br. 123 za potrebe sinagoge. Ugovor je bio potpisan 12. siječnja 1837.⁹⁵ Godine 1839. njegovo ime nalazimo među pretplatnicima knjige *Cinque Discorsi di Giacob Vita Pardo*, polaznika rabinskog instituta u Padovi, o kome se prethodno već govorilo.⁹⁶ Jakob Vita Pardo je bio, uostalom, neki Josipov daljnji rođak preko njegove majke Allegre. Kao član uprave riječke židovske zajednice posebno se bavio problemom uređenja novoga groblja, koje je s Belvedera trebalo biti premješteno na Kozalu.

⁸⁹ *Elenco negozianti di ditta*, 1844, DAR.

⁹⁰ *Prospetto della costruzione navale mercantile nei cantieri situati nel distretto della Camera di commercio ed Industria di Fiume* (1853-1881). PO-1, sv. 59, DAR.

⁹¹ *Mondolfo Gius. L. L. Ditta magazzino di granaglie* 1847. JU-1, I-366, DAR.

⁹² *Handels und Gewerbe-Adresenbuch der österreichische Monarchie*. Wien, 1846: 807.

⁹³ *Registro delle ditte mercantili. Dal 5 Gennaio 1841 impoi 1875*. Fond Trgovačko-mjembenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, 137, DAR.

⁹⁴ *Ebrei Comunità*, JU-2, I. 363, DAR. Godine 1838. Mondolfo je imenovan kao *condirettore* s Abramom Jeserumom. Godine 1840. Mondolfo je *nominato e confermato direttore*.

⁹⁵ Opći spisi Magistrata br. 2308/1836, br. 6. Gradsko poglavarstvo Rijeka, JU-2, kut. 330, DAR.

⁹⁶ Padova: Tip. Cartellari e Sicca, 1839. Pretplatio se na dva primjerka spomenute knjige. Osim njega, iz Rijeke su na tu knjigu bili pretplaćeni Nathan Kohen, Leon Morpurgo di Marco, rabin Mayer Randegger, Rodolfo Reisner, Giuseppe Rosemberger, Moisè Vita Russi, Angelo Treves. Iz Trsta su bili pretplaćeni njegovi rođaci Raffael Levi Mondolfo, direktor privatnog osiguravajućeg zavoda, i S. Levi Mondolfo di S.

Iz braka sa suprugom Allegrom, Josip je imao devetero djece, sinove Salomona Rafaela i Rafaela, te sedam kćeri - Stellu, Sarinu, Giudittu, Lidiju, Rosinu, Reginu i Rahelu. Svi oni bili su rođeni u Dubrovniku, gdje su proveli najranije djetinjstvo, a oni stariji i mladost. Najstarije kćeri Stella i Sarina udale su se već prije doseljenja obitelji u Rijeku. Stella se 1819. udala za Davida Vita Russija, splitskog Židova nastanjenoga kasnije u Dubrovniku i Anconi. Iste je godine bio potpisan židovski bračni ugovor (*ketuba, ketubbah*). Taj *instrumento dotale* bio je datiran u Dubrovniku 11. elula 5579. od postanka svijeta.⁹⁷ Na temelju tog dokumenta i punomoći koju je dobio u Dubrovniku od svoje sestre Stelle i njenoga supruga Davida Vita Russija 4. ožujka 1835. godine, njen brat Salamon Rafael dokazao je na ostavinskoj raspravi nakon smrti njihova oca da ona u potpunosti ustupa svoja nasljedna prava dvojici svoje braće, budući da je u vrijeme svog vjenčanja bila u potpunosti namirena mirazom.⁹⁸ Tridesetih su godina Stella i njen suprug živjeli u Dubrovniku, a koncem četrdesetih spominju se u Anconi.

Godine 1822. njena sestra Sarina sklopila je brak s Moisèom Davidom Levijem Mondolfom, potomkom dubrovačke židovske obitelji nastanjenim u Trstu, s kojim je po svoj prilici bila u rodbinskoj vezi. Moisè Levi Mondolfo bio je u to vrijeme jedan od ravnatelja osiguravajućeg društva *Il nuovo stabilimento d'Assicurazione* u Trstu.⁹⁹ Njihovo vjenčanje bilo je obavljeno u Dubrovniku 22. svibnja 1822. godine, odnosno, prema *ketubi* sastavljenoj *in idioma ebraico*, 2. sivana 5582. godine od postanka svijeta.¹⁰⁰ Prema službenom austrijskom šematizmu iz 1831. godine proizlazi da je Moisè Levi Mondolfo, nastanjen na *Piazza della Borsa* 719, bio jedan od trojice predsjednika (*capì*) tršćanske židovske zajednice, zajedno s Abramom Almedom i Mattiom Coenom.¹⁰¹ U isto vrijeme spominje se i kao jedan od direktora *Nuovo Stabilimento d'Assicurazione*, sa sjedištem u *Contrada dell'Arsenale* 588.¹⁰²

⁹⁷ Elul je šesti mjesec židovskog vjerskog kalendara.

⁹⁸ *Mondolfo Gius. L. L. Atti di Ventilazione 1847. Ragusa li 4 marzo 1835; Fiume, li 8 aprile 1835.* Fond Trgovačko-mjemenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 383, DAR.

⁹⁹ Girolamo Agapito, *Compiuta e distesa descrizione della fedelissima città e porto-franco di Trieste*. Vienna: dalla tipografia di Antonio Strauss, 1824: 183.

¹⁰⁰ *Mondolfo Gius. L. L. Atti di Ventilazione 1847. Cessione Sarina e Moisè David Mondolfo, Trieste, 27. maggio 1835.* Fond Trgovačko-mjemenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 383, DAR.

¹⁰¹ *Scematismo dell'imperiale regio littorale Austriaco-Illirico*. Trieste: eredi Colletti, 1831: 201.

¹⁰² *Scematismo dell'imperiale regio littorale Austriaco-Illirico*: 220.

Prema službenim popisima židovskog stanovništva grada Rijeke proizlazi da je u razdoblju od 1829. do 1832. obitelj Josipa Lea Levi Mondolfa u domaćinstvu imala ukupno devet članova. Osim njega kao *pater familias* i supruge Allegre, navedena su dva sina i pet kćeri. Naime, kao što smo prethodno spomenuli, dvije najstarije kćeri već su bile udate i zasnovale vlastite obitelji. Glava obitelji, Josip Leo Levi Mondolfo, upisan je u najveći imovinski razred kao *mercator* prve klase s godišnjim prihodima od preko dvije tisuće fjorina.¹⁰³ Taj će svoj status održati sve do smrti, punih 18 godina. Nema sumnje da je taj povoljan gospodarski položaj, zajedno s pozitivnim značajkama njegova karaktera, zrelih godinama i velikim poslovnim iskustvom, pridonio njegovu velikom ugledu u lokalnim krugovima, gdje se nametnuo kao cijenjen, razborit i pouzdan građanski autoritet, uvažavan ne samo u lokalnoj židovskoj zajednici, nego i gradu Rijeci u kome je, zajedno sa svojom obitelji, pronašao drugi dom. Kao veletrgovac (grosist) koji se bavio tranzitnom trgovinom nalazio se na samom vrhu društvene piramide malog židovskog svijeta svoje vjerske zajednice.

Početak tridesetih godina u njegovoj obitelji dolazi do novih promjena. Godine 1832. Josipova kći Regina (1808-1859) udala se za Angela Davida Trevesa, koji se u Rijeku doselio 1830. iz Trsta. Obitelj Treves, za razliku od Mondolfovih, aškenaskog je podrijetla. Prezime je nastalo od istoimenoga grada u Prusiji, odakle su se njihovi preci raselili u mnoge europske zemlje, tako da su nastali mnogi njeni ogranci i varijante prezimena: Treves, Tribas, Dreifuss, Trefonse i Drifzon.¹⁰⁴ Angelo David Treves bio je potomak trgovačkog posrednika Izaka Trevesa, rođenog u Veneciji, koji se 1730. doselio u Trst. Prije toga, neko vrijeme živio je u Kölnu, pa će i nakon dolaska u Trst zadržati veze s Njemačkom. Njegova trgovačka aktivnost bila je znatna, a obitelj mu je pripadala među najutjecajnije u gradu.¹⁰⁵ Vjenčanje Regine i Angela Davida Trevesa obavljeno je u Rijeci 4. travnja 1832. godine, što odgovara 4. nisanu 5592. godine od početka svijeta, datumu navedenom u odgovarajućoj *ketubi*. Prilikom sklapanja braka Regina je dobila na raspolaganje ženidbenu otpremninu

¹⁰³ *Conscriptio integralis populationis status Judeorum in ambitu Capitaneatus Fluminensis degentium pro anno 1829, 1830, 1831.* JU-2, 636/1, DAR.

¹⁰⁴ Isidore Singer i Meyer Keiserling, »Dreifus, Menahem ben Abraham.«, u: *The Jewish Encyclopedia*, sv. 4, ur. Isidore Singer. New York-London: Funk and Wagnalls Company, 1903: 693, dostupno na: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/5313-dreifus-menahem-ben-abraham> (pristup 22. siječnja 2017).

¹⁰⁵ Carlo Gatti, *Tra demografia e storia sociale. Gli Ebrei di Trieste nel Settecento*. Trieste: Edizioni Università Trieste, 2008: 71.

u vrijednosti od tri tisuće fjorina, a naknadno će joj biti isplaćeno još tisuću fjorina.¹⁰⁶

Mladoženjin otac Izak (1776-1847), sin Angela Izakovog i Galle Rose Fortunate, koji se doselio 1831. kao *quaestor Tergesti oriundus*,¹⁰⁷ preminuo je u Rijeci. Na gradskom groblju Kozala postoji nadgrobna ploča na kojoj se može pročitati sljedeći posvetni tekst: *Qui / nella pace de' giusti / riposa la spoglia mortale / di Isacco di Angelo Treves. / Fu di costumi onesti / ebbe pe' poveri spirito di carità / unì all' amore di sua religione / quello del prossimo / vissuto anni LXXI / morì in Fiume / li 10 aprile 1847 / onore alla sua memoria.*¹⁰⁸ Bio je oženjen za Ninu Mondolfo, kćerku Abramovu, rodom Dubrovkinju, s kojom je imao djecu Gallu (1800), Ricu (1802), Efraima (1804), Sabata (1805), Davida Angela (1806) i Abrama Samariu (1808). Njegove dvije najstarije kćeri, Galla i Rica, bile su udate za Davida Eisnera (*1796), *ex Bohemia, loco Czabran oriundus*,¹⁰⁹ koji je 1831. doselio u Rijeku i otvorio trgovinu odjećom i tkaninama.¹¹⁰

Reginin suprug Angelo David Treves (1806-1855) u Rijeci je, zajedno s Markom Morpurgom Leonovim, posjedovao skladište bačava za špirit, rum, šećer i drugu robu, nedaleko gradskog kazališta. Godine 1831. Treves je u službenim registrima uveden kao vlasnik trgovine jestvinama (*commestibili*), koja je zatvorena pet godina kasnije. Godine 1839. dobiva dozvolu za otvaranje trgovine manufakturnom robom (*bottega di manifatture*), 1840. preuzima trgovinu sitnarijama (*negozio chinchaglie*) od Abrama Majonice, a 1841. i trgovinu manufakturnom robom M. Jeseruma. Regina mu je bila druga supruga. Godine 1838. spominje se kao veletrgovac i član Trgovačke deputacije u Rijeci.¹¹¹ Prema popisu stanovništva Rijeke 1848. godine, obitelj Angela Trevesa živjela je u kući br. 408. koja je bila vlasništvo Ane Pilepić, sinova Franca Terzyja i Augustine Bradil. Osim Angela i Regine, tada četrdesetogodišnjaka, u domaćinstvu su živjela njihova malodobna djeca Raffaele (12), Giulio (11), Girolamo (6) i

¹⁰⁶ Mondolfo Gius. L. L. *Atti di Ventilazione 1847. Cessione Regina e Angelo D. Treves*. Fond Trgovačko-mjemenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 383, DAR.

¹⁰⁷ *Conscriptio integralis populationis status Judeorum in Flumen*. Gradsko poglavarstvo, JU-2, 636, DAR.

¹⁰⁸ A. Antoniazio Bocchina, *Fiume: il cimitero di Cosala*: 345.

¹⁰⁹ *Conscriptio integralis populationis status Judeorum in Flumen*. Gradsko poglavarstvo, JU-2, 636, DAR.

¹¹⁰ Maria Luisa Crosina, »Destini familiari mitteleuropei.« *Atti della Accademia roveretana degli Agiati* sv. 5A/1 (2005): 16. Sestre Gala i Rica bile su Davidove supruge, jer se jedna udala za njega nakon smrti prve. Vjerojatno je Gala bila prva, a Rica njegova druga supruga.

¹¹¹ *Scematisimo del littorale ungarico*. Fiume: dalla tipografia Regia Governiale, 1838: 123.

Elena (4), te Angelova majka Nina Treves rođ. Mondolfo, stara šezdeset i dvije godine. U to vrijeme držali su dvadesetdvogodišnju sluškinju Anu Buneta iz Grobnika koja je, za razliku od svojih židovskih poslodavaca, bila katoličke vjeroispovijesti.¹¹²

U razdoblju od 1843. do 1844. godine Regina Treves posjedovala je vlastitu trgovinu manufakturnom robom u Rijeci. Bila je i vlasnica četiri karata brik škunera *Fortunato Giovanni* izgrađenog 1845. godine. U popisu brodovlasnika ona se spominje kao *figlia di Giuseppe L. L. Mondolfo, nativa da Ragusa, domiciliata a Fiume, israelita, economo domestica*.¹¹³ Ostali vlasnici spomenutog riječkog jedrenjaka bili su poznati riječki trgovac i političar Gašpar Matković, odvjetnik Luigi Brelić, posjednik Ivan Ivana-Matije Kozulić i patricij Pasquale Zanchi di Giuseppe. Godine 1845. Regina se spominje kao dioničarka društva *Magyarkereskedelmi társaság (Ungarische-Handelsgesellschaft) in Pest*.¹¹⁴ Regina Treves umrla je u Trstu, četiri godine poslije svoga supruga. U braku sa Angelom Davidom Trevesom imala je četvoricu sinova: Raffaella Enrica (1836), Giulija (1837), Girolama (1842) i Sigismunda (1845).

Nekako u isto vrijeme kada se udala Regina Treves, i njen brat Salomon Rafael osnovao je vlastitu obitelj i odvajao se od oca i ostale braće. Godine 1833. njegovo se domaćinstvo sastojalo od njega kao *pater familias* i supruge. No, za razliku od svoga oca, koji je bio *mercator* prve klase, on je naveden kao *questor* prve klase s godišnjim prihodima do tisuću fjorina. O Salomonu Rafaelu i njegovim potomcima još ćemo opširnije govoriti kasnije. Nakon smrti supruge Allegre rođ. Pardo, koja je preminula 28. studenog 1835, šest godina nakon preseljenja u Rijeku, Josip Leon Levi Mondolfo je postao udovac. I da nesreća bude veća, 1. prosinca iste godine, svega nekoliko dana poslije svoje majke, umro je i jedan njihov sin. Zajedno s ostarjelim ocem, u domaćinstvu su sada živjeli neoženjeni sin i tri neudate kćeri.

Godine 1836. Josipova kći Giuditta sklopila je brak s trgovcem Moisè Vitom Russijem (1808-?), sinom Salomona Davida Russija iz Trsta. Vjenčanje je bilo obavljeno u Rijeci 21. listopada 1836. godine, ili prema *ketubi* 10. hešvana 5597. godine od početka svijeta.¹¹⁵ Tom prigodom objavljen je u Rijeci prigodni letak

¹¹² *Coscrizione popolare 1848*, DAR.

¹¹³ PR-1, kut. 375, DAR.

¹¹⁴ *Der Piltger* 27 (29. 3. 1845): V.

¹¹⁵ *Mondolfo Gius. L. L. Atti di Ventilazione 1847. Cessione Giuditta e Moisè Vita Russi, Fiume li 21. ottobre 1836*. Fond Trgovačko-mjemenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 383, DAR.

na talijanskome jeziku nepoznatog autora pod nazivom *Pelle fauste nozze di M. V. Russi e G. Mondolfo picciol segno d'amicizia*.¹¹⁶ Moisè Vita Russi doselio se u Rijeku 1833. godine kao *mercator*.¹¹⁷ Iz braka sa Giudittom imao je sinove Salomona (1838) i Lea (1844).¹¹⁸ Od 1838. do 1846. godine Moisé Vita Russi spominje se kao član riječke Trgovačke deputacije.¹¹⁹ Prema popisu stanovništva Rijeke iz 1848. godine, obitelj Russi živjela je u kući br. 499 u vlasništvu G. P. Terzyja. Njihovo su domaćinstvo tada sačinjavali Moisè Vita Russi (40), njegova supruga Giuditta (36), sinovi Salomon (10), Leo (4) i kći Enrichetta (3). Držali su i dvorkinju Elenu Dolnikar (22) koja je bila rimokatoličke vjeroispovijesti.¹²⁰

Godine 1838. Reginina i Giudittina sestra Rosina udala se za učitelja Giuseppea Arona Randeggera, sina Mayera Randeggera, koji je u to vrijeme bio riječki rabin i vjeroučitelj. Obred vjenčanja bio je obavljen u Rijeci 29. svibnja 1838, odnosno, 5. sivana 5598. godine od postanka svijeta, prema odgovarajućoj *ketubi*.¹²¹ Ova znamenita židovska obitelj učenjaka, rabina, spisatelja i pedagoga zaslužuje da se njome na ovome mjestu opširnije pozabavimo. Osvrnut ćemo se na njene znamenitije članove.

Rosinin svekar Mayer/Meir (Schott) Randegger (1780-1853), rodом iz sela Worblingena kod Bodenskoj jezera u južnoj Njemačkoj, bio je znameniti austrijski učenjak, židovski bogoslov, rabin, vjerski pisac i učitelj. Potjecao je iz židovske trgovačke obitelji aškenaskog podrijetla koja prvotno nije imala ustaljeno prezime. Bio je drugo dijete trgovca Mosesa Schotta i Hanne rođ. Wassermann. Kada mu je bilo šest godina, u razbojničkom napadu je kuća njegovih roditelja bila opljačkana i opustošena, pa se obitelj morala preseliti u mjesto Randegg nedaleko rijeke Rajne, koje je tada pripadalo posjedima grofova Nellenberg. Upravo po tom nekadašnjem prebivalištu svojih roditelja Meyer će kasnije službeno početi koristiti prezime Randegger. U ranoj mladosti često je pratio svoga oca, koji će mu dati prve pouke, na njegovim poslovnim putovanjima

¹¹⁶ Dostupno na: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/29126> (pristup 28. 1. 2017).

¹¹⁷ *Conscriptio integralis populationis status Judeorum in Flumen*. Gradsko poglavarstvo, JU-2, 636, DAR.

¹¹⁸ Popis stanovništva 1848. Gradsko poglavarstvo, JU-2, 637/3, DAR.

¹¹⁹ Adolf Emanuel Pernold, *Handels und Gewerbe-Adressenbuch der österreichische Monarchie*. Wien, 1846: 807.

¹²⁰ *Coscrizione popolare 1848*, DAR.

¹²¹ *Mondolfo Gius. L. L. Atti di Ventilazione 1847. Cessione Rosina e Gius. Randegger, Fiume li 29. maggio 1838*. Fond Trgovačko-mjemenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 383, DAR.

u Zürich, St. Gallen, Frankfurt na Majni i Frankfurt na Odri, gdje se, između ostalog, imao prilike upoznati s glasovitim švicarskim učenjakom Johannom Kasparom Lavaterom i povjesničarem Johannesom von Müllerom. Školovao se u Lengauu (Švicarska), Fürthu (Bavarska) i Bratislavi (Slovačka), gdje je pohađao ješivu. Randegger je bio učenik švicarskog rabina i kabalista Raphaela Risa u Lengauu i njemačkog ortodoksnog nadrabina Meschullama Salomona Kohna u Fürthu, koji je bio rodom iz Poznanja. U Fürth je Meyer došao kao petnaestogodišnjak, u doba kada su francuske postrojbe opustošile Randegg, tako da su njegovi roditelji ponovno bili prisiljeni na bijeg, ovoga puta u neutralnu Švicarsku. U to vrijeme Fürth je za židovske učenike predstavljao ono što je za njemačke studente značio Göttingen, Heidelberg ili Jena. Kako bi se uzdržavao, ondje se neko vrijeme zaposlo kao kućni učitelj kod obitelji Königswarter, koja ga je prigrlila kao vlastitoga sina. Nakon završenih studija kratko je vrijeme radio kao privatni učitelj u Hohenemsu (Vorarlberg) i Beču.

Godine 1808. preselio se u Trst, gdje je do 1810. predavao na lokalnoj židovskoj školi. Nakon toga je otvorio privatnu trirazrednu školu za talijanski, njemački, francuski i hebrejski jezik. Ova škola bila je zasnovana na naprednim idejama njemačkog prosvjetitelja Hartwiga Wesselyja. Naprednije učenike poučavao je svjetovnim sadržajima u Talmud Tori i ujedno radio kao pomoćni rabin tršćanske aškenaske sinagoge. Među njegovim učenicima bio je i tada osmogodišnji Samuel David Luzzatto, jedan od najvećih židovskih učenjaka svoga vremena u Italiji. Između 1832. i 1834. godine obavljao je privremeno i službu nadrabina čitave tršćanske židovske zajednice. U Trstu je proveo najveći dio života, punih 35 godina, uz iznimku između 1837. do 1847, koje je proveo kao rabin i učitelj u Rijeci i Firenzuoli d'Arda nedaleko Parme. Njegov odlazak iz Trsta bio je motiviran čestim sukobima i neslaganjem s lokalnim školskim vlastima. U ljeto 1837. obratio se riječkoj pomorskoj upravi *perchè fosse abilitato all'apertura quivi d'un privato Istituto Scolastico per la gioventù Israelitica*.¹²² U Rijeci je proveo dvije godine, od 1837. do 1839, s namjerom da ovdje podigne obrazovni institut za židovsku mladež, ali kako nije mogao ostvariti svoj plan, naposljetku je odlučio otići i preseliti se u Firenzuolu d'Arda. Tijekom boravka u Rijeci obavljao je službu vjeroučitelja i rabina.

Vrativši se, poslije kraćeg boravka u Milanu, godine 1848. ponovno u Trst, zajedno sa svojim kćerima Florom i Terezijom Randegger otvara privatnu školu za židovske djevojčice. Dopisivao se s vodećim rabinima i učenjacima svoga

¹²² JU-2, kutija 338, br. 1546, 19 *giugno* 1837, Gradsko poglavarstvo Rijeka, DAR.

vremena, među kojima su bili Moses Sofer iz Bratislave, jedan od vodećih ortodoksnih rabina 19. stoljeća, Mordecai Benet iz Nikolsburga i Ascher Löw iz Karlsruhea, glavni zemaljski rabin velikog badenskog vojvodstva, talmudist i član badenskog židovskog vijeća. Randegger je bio vrlo plodan vjerski pisac, komentator i suradnik za biblijske teme nekoliko židovskih novina i časopisa (*Kerem-chemed, Bikkurê ha'ittim, Kochbe Jizchak*). Priredio je vlastito tumačenje Mojsijevih knjiga. Objavio je, pored ostaloga, kritičko izdanje biblijske knjige psalama *Tsinat David: ma'mar hoker zeman huledet sefer Tehilim u-mizmorav ha-peratiyim: ve-nosah elav Tiferet shire kodesh: hash'arah 'al ofen ketivat ha-sirot (Historisch-kritischer Versuch, die Psalmen auf David's Zeiten zurückzuführen. Nebst einem Anhang über einige biblische poet. Stücke. Dazu auch Text der Psalmen. Wien, 1841), Sefer kerem hemed: kolel igrot yekarot asher heritsu hokhme zemanenu ish el re'ehu be-'inyene ha-emunah, ha-hokhmah veba-mada' (1853) i Sinnat Dāwid: Maarmar... (1841). Prevodio je vjerske tekstove s hebrejskoga na talijanski.¹²³ Na jedinom sačuvanom Meyerovu portretu Mauritza Junga, izrađenom u tehnici litografije, prikazan je kao stariji učenjak s naočalama, kratke sijede brade i dugih vlasi, glave pokrivena crnom kapicom.¹²⁴ Prigodom njegova rođendana 1851. godine učena židovska pjesnikinja Rachel Morpurgo (1790-1871), rodom iz Trsta, nastanjena u Gorici, posvetila mu je jednu prigodnu pjesmu, objavljenu u židovskom časopisu *Kokhevei Yizhak*. Rachel je bila bliska prijateljica i suradnica Meyerovih kćeri Flore i Tereze Randegger. Meyer Randegger umro je u Trstu 12. ožujka 1853. godine u deset sati uvečer, u sedamdeset i trećoj godini života.*

Meyerova supruga Nina bila je treća kćerka Giuseppea Vite (Yosef Hizqiyah) Galliga (Galica), tajnika tršćanske židovske zajednice podrijetlom iz Toskane, i rođakinja Isaaka Samuela Reggia, talijanskoga rabina i prosvjetitelja iz Gorice. Galligo, poznat i kao Josef Chajim Chiskija Galigo, 1782. godine dopisivao se s Mosesom Mendelssohnom, znamenitim njemačkim prosvjetiteljskim filozofom i utemeljiteljem židovskog pokreta *haskale*, i Naftali Herzom (Hartwigom) Wesselyjem, njemačkim trgovcem, spisateljem i prosvjetiteljskim reformatorom škole, oko podizanja nove židovske škole u Trstu. Galligo se zalagao za sekularnu obrazovnu reformu u Italiji koju je u svojim spisima zastupao Wessely.

Najstarija Meyerova kćer Sara Randegger bila je supruga njemačkog rabina Leopolda Schotta (1807-1869), rodom iz Randegga u pokrajini Baden, koji je

¹²³ Irvin Lukežić, »Maier Randegger - prvi riječki rabin i vjeroučitelj.« *Novi Omanut* 71 (srpanj-kolovoz 2005): 6-7.

pohađao studije u Hechingenu, Karlsruheu i Heidelbergu. Nakon toga je bio rabin i vjeroučitelj u rodnome mjestu. Umro je kao *Bezirksrabin* u Bühlu. Publicirao je članke u časopisima *Zeitung des Judenthums* i *Orient* i objavio nekoliko knjiga propovijedi.¹²⁵ Objavio je nekrolog povodom smrti svoga tasta Meyera Randeggera u novinama *Allgemeine Jüdisches Zeitung*. Sarina i Leopoldova kćer Stella ud. Rotschild bila je spisateljica i novinarka u Frankfurtu na Majni. Njen sin, Henry Rotschild, bio je vrlo aktivan član tamošnje židovske zajednice i filantrop, prijatelj i dobrotvor Berthe Pappenheim, utemeljiteljice židovskog feminističkog pokreta.

Druga Meyerova kći, Estella, udala se za trgovca Danijela Junga podrijetlom iz Geislingena kod Stuttgarta u njemačkoj pokrajini Baden-Württemberg. Njihovi sinovi Maurizio, Giulio i Leopold bili su vlasnici velike izvozne trgovačke tvrtke za sušeno voće *Fratelli Jung*, koja je imala prvo sjedište u Milanu, a potom u Palermu. Potomak te obitelji bio je Guido Jung, poduzetnik i političar, ministar financija u vladama Benita Mussolinija i Pietra Badoglia.

Rosinin suprug Giuseppe Aron Randegger (1810?-1885) odrastao je u Trstu. Prve pouke je primio od svoga oca, zajedno sa sestrama Florom i Terezom, a krajem 1820. je bio učenik znamenitog židovskog učenjaka Samuela Davida Luzzatta zvanoga *Shadal*, nekadašnjeg učenika njegova oca Meyera, koji mu je davao satove iz hebrejskog jezika. Njegov učitelj Samuel David Luzzatto (1800-1865), rodom iz Trsta, bio je talijanski židovski povjesničar, teolog i biblijski egzeget, jedan od najvećih učenjaka svoga doba, jedan od prvaka židovskog prosvjetiteljskog pokreta, autor brojnih studija o židovskoj povijesti, tvorac kritičkog izdanja talijanskog hebrejskoga molitvenika. Luzzatto, koji je inače bio prvi rođak pjesnikinje Rachel Morpurgo, od 1808. godine je kod Randeggera je primao pouku iz njemačkog i francuskog jezika. Na taj je način odigrao ključnu ulogu u obrazovanju budućeg učenjaka. Luzzatto je bio vrlo kritičan prema Kabali i Majmonidesu kao interpretatoru judaizma kroz prizmu aristotelovske filozofije. Počevši od 1829. djelovao je kao predstojnik rabinškog učilišta (*Collegio rabbinico*) u Padovi, utječući na nekoliko naraštaja talijanskih rabina.¹²⁶ Giuseppe Aron bio

¹²⁴ Vidi: Center for Jewish History. Digital Collections, Leo Baeck Institute, New York. Dostupno na: <https://www.lbi.org/> (pristup 17. 1. 2017).

¹²⁵ Vidi: »Schott, Leopold.«, na: <http://www.biblicalcyclopedia.com/S/schott-leopold.html> (pristup 25. 1. 2017).

¹²⁶ »Samuel David Luzzatto (Shadal). 19th-century Italian scholar/poet who questioned authorship of the Zohar.« Dostupno na: <http://www.myjewishlearning.com/article/samuel-david-luzzatto-shadal/> (pristup 17. 1. 2017).

je prvi Luzzattov učenik prema kojem će se on odnositi kao prema vlastitome sinu, te su se oni čitavog života intenzivno dopisivali. I on sam će postati učiteljem i ostati u bliskom dodiru s Luzzattom. Prigodom smrti svoga nekadašnjeg učitelja 1865. godine Randegger je u obliku letka izdao i hebrejsku elegiju pod naslovom *Al mot Shadal*.¹²⁷ Kao i njegova sestra Teresa, bio je Giuseppe Aron književno kreativan i produktivan, te se koristio i posebnim hebrejskim pseudonomom. Objavio je veći broj članaka u suvremenoj židovskoj periodici, te djelo pod naslovom *Philologische Fragmente*. Prevodio je i s njemačkoga na talijanski jezik. Koncem četrdesetih godina on i njegova supruga Rosina živjeli su u Parmi. Od početka pedesetih godina Giuseppe Aron je vodio privatnu školu za židovske dječake u Veneciji (*Direttore d'un Istituto d'educazione maschile in Venezia*) nakon će se preseliti u Napulj, gdje obnaša funkciju rabina tamošnje židovske zajednice, koja je u to vrijeme doživljavala svojevrsnu društvenu, kulturnu i gospodarsku renesansu pod pokroviteljstvom vrlo utjecajne i bogate bankarske obitelji Rotschild. U Napulju je, naime, od 1831. djelovala prva talijanska podružnica cvatuće banke Rotschild. Giuseppe Aron Randegger umro je u Napulju 14. prosinca 1885. godine.

Giuseppe Aron Randegger u mladosti se želio posvetiti teološkim studijima, pa je neko vrijeme pohađao viši licej u Karlsruheu. Bilo je to tijekom školske godine 1827/8. Ondje se sprijateljio s poznatim njemačkim književnikom Bertholdom Auerbachom i njegovim rođakom Jacobom. Naime, Berthold Auerbach (1812-1882), koji se rodio u selu Nordstetten u Schwarzwald, prema očevoj je želji trebao postati rabinom. Nakon talmudske škole u Hechingenu došao je u Karlsruhe kako bi završio rabinske studije. Prema svjedočanstvu Jacoba Auerbacha, njih su trojica u ono doba tvorili prislan krug prijatelja u kome se slobodno raspravljalo o tadašnjem položaju židovstva, njegovoj budućnosti, njegovu odnosu prema kršćanstvu. Težili su samoobrazovanju, bili ispunjeni plemenitom i iskrenom vjerom, nastojeći se što bolje pripremiti za svoj budući poziv. Oduševljeno su čitali i raspravljali o djelima klasične književnosti. Posebno ih je oduševljavalo Goetheovo djelo *Dichtung und Wahrheit* ("Pjesništvo i istina"), a knjige Jeana Paula doslovno su gutali. Randegger im je dobio cjelokupna Herderova djela.¹²⁸ Godine 1827. Auerbach i Randegger

¹²⁷ The Library of The Jewish Theological Seminary. The Sylvia and Harry Rebell. Digital Collections. Dostupno na: http://garfield.jtsa.edu:8881/R/?func=dbin-jump-full&object_id=422746&local_base=GEN01 (pristup 21. 1. 2017).

¹²⁸ Bibliotheca Augustana, Augsburg. Dostupno na: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/20Jh/Kessler/kes_aut2.html (pristup 19. 1. 2017).

zajedno su u Karlsruheu gledali predstavu opere “Josip u Egiptu” francuskog skladatelja Etiennea-Nicolasa Méhula.¹²⁹ Berthold Auerbach, koji je ubrzo odlučio napustiti talmudske studije i posvetiti se svjetovnom pozivu književnika, i mladi Giuseppe Aron Randegger nekoliko su godina nakon toga nastavili s međusobnim dopisivanjem. Auerbach spominje Randeggera u nekoliko navrata i u svojim pismima rođaku Jacobu, što nedvojbeno govori o njihovoj velikoj prisnosti.

Nakon odlaska iz Karlsruhea, Giuseppe Aron Randegger pohađao je i završio učiteljske studije u Beču. Godine 1832. osnovao je, kao učitelj jezika (*maestro di lingue*), privatni odgojni zavod za židovsku mladež u Parmi, u talijanskoj regiji Emiliji-Romagni. U njemu su se, osim osnovnih vjerskih i elementarnih nauka, učili talijanski, francuski i njemački jezik, zajedno s temeljnim znanjima iz gospodarskog života. Osim mlađih talijanskih đaka, taj su odgojni zavod u znatnijem broju pohađali i židovski učenici koji su potjecali iz njemačkog govornog i kulturnog područja, a pohađali su ga i stariji polaznici koji su željeli upotpuniti svoja znanja kako bi se uspješnije posvetili svojoj budućoj karijeri.¹³⁰ Godine 1842. Randegger se spominje kao *maestro della Società israelitica* u Colornu, mjestu nedaleko rijeke Po, 90 kilometara sjeverozapadno od Bologne i 15 kilometara sjeverno od Parme. U tome mjestu Randegger je godinama obnašao i čast rabina lokalne židovske zajednice, gdje su nekada postojali poseban geto i sinagoga pokraj glavne katedrale Svete Margherite. Njegovo hebrejsko ime glasilo je *Rav Aharon Yosef Randegger*.

U rujnu 1842. Giuseppe Aron Randegger održao je dirljiv nadgrobni govor u čast mladog Isaie Fontanelle (1808-1842), talijanskog inženjera židovskog podrijetla iz Colorna. Fontanella je bio sin trgovca Abrama i Gentile rođ. Carmi. Ostavši rano bez oca, brigu o njegovu obrazovanju preuzeo je stric. Prvo je završio filozofske škole u Parmi, a 1833. diplomirao na tamošnjem sveučilištu fizikalne i matematičke znanosti. Nakon toga, postao je inženjerom i zaposlio se u Upravi za vodogradnju i cestogradnju. Bavio se izradom i usavršavanjem različitih strojeva kao darovit izumitelj. Neko vrijeme boravio je na usavršavanju u Parizu. Posebno se istakao humanitarnim djelovanjem tijekom velikih poplava

¹²⁹ O tome piše Berthold Auerbach u pismu prijatelju Jakobu Auerbachu iz Berlina 7. ožujka 1868. godine. Vidi: *Berthold Auerbach: Briefe an seinen Freund Jakob Auerbach. Neuedition der Ausgabe von 1884 mit Kommentaren und Indices. Briefe 1830-1869*, sv. 1, ur. Hans Otto Horsch. Berlin-München-Boston: De Gruyter Oldenburg, 2015: 363.

¹³⁰ Vidi: »Israelitische Erziehungsanstalt in Parma.« *Literaturblatt des Orients. Berichte, Studien und Kritiken für jüdische Geschichte und Literatur* 19 (7. 5. 1846): 149.

rijeke Po 1839. godine, kada je njegovo rodno mjesto bilo jako pogođeno tom prirodnom katastrofom. Nedugo potom obolio je od teške bolesti pluća, od koje je i umro u mladim godinama. Randeggerov je govor na sve prisutne ostavio iskren i dubok dojam.¹³¹

Godine 1845. Randeggera je u Parmi, kao svog starog prijatelja, posjetio Abraham Geiger (1810-1874), znameniti njemački rabin i učenjak rodom iz Frankfurta, utemeljitelj reformnog judaizma, rabin u Wroclawu, Frankfurtu na Majni i Berlinu, gdje je bio voditelj židovskih studija, a od 1862. do smrti izdavač *Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben*.¹³² Prema Geigerovu vlastitu svjedočanstvu, on i Randegger upoznali su se 1827. godine u Frankfurtu. Nakon toga, sreli su se godinu dana kasnije u Karlsruheu prilikom vjenčanja Geigerove sestre. Njih su se dvojica vrlo intenzivno družili tijekom šest dana. Tom prilikom Randegger je skrenuo Geigerovu pozornost na kritička djela Samuela Davida Luzzatta i njegov epohalni doprinos tadašnjoj židovskoj znanosti.¹³³

Giuseppeova sestra Flora Sophia Clementina Randegger-Friedenberg (1824-1910) bila je također učiteljica i plodna spisateljica. Nakon što je stekla diplomu visoke pedagoške škole u Trstu, predavala je, zajedno s ocem i sestrom Teresom, u privatnoj školi za djevojčice u Trstu, koja je djelovala od 1848. do 1853. godine. Nakon očeve smrti, objavila je dvije pjesme njemu u čast u časopisu *L'Educatore Israelita*. Bila je prva Židovka koja je prevela i komentirala Hagadu za blagdan Pashe. Premda je to bilo u cijelosti njeno autorsko djelo, ona je, skromna i samozatajna, puna poštovanja i divljenja prema svome ocu, prvo izdanje te knjige objavila pod imenom Meyera Randeggera: *Haggadah = Racconto degli avvenimenti memorabili occasionati la Pasqua* (Beč: Adalberto della Torre, 1851).¹³⁴ To prvo izdanje pokazalo se iznimno uspješnim zahvaljujući činjenici da se za nju pretplatio veliki broj tršćanskih Židova. Ohrabrena time, Flora se dvije godine kasnije odlučila na drugo izdanje, pri čemu su joj od velike koristi bili savjeti učenih prijatelja, posebno njena voljenog brata Giuseppea Arona. I drugo izdanje knjige objavljeno je pod istim naslovom i kod istog izdavača, te

¹³¹ A.F.M. »Necrologio.« *Supplemento alla Gazzetta di Parma* 74 (14. 9. 1842).

¹³² Ludwig Geiger, *Abraham Geiger: Leben und Lebenswerk*. Berlin: Georg Reimer Verlag, 1910: 96.

¹³³ *Abraham Geiger's Leben in Briefen*, ur. Ludwig Geiger. Berlin, 1878: 16.

¹³⁴ *Haggadah = Racconto degli avvenimenti memorabili occasionati la Pasqua. Traduzione riveduta e corretta dall' Eccellentissimo Signor Meyer Randegger*. Vienna: Stamperia d'Adalberto della Torre, 1853, dostupno na: <http://www.archivio-torah.it/ebooks/haggadaRandegger.pdf> (pristup 22. 1. 2017). Prijevod su zajednički obavili Meyer Randegger i njegova kći Flora.

se i ono pokazalo uspješnim zahvaljujući znatnom broju novih pretplatnika iz općina Casale Monferrato, Mantova, Torino, Vercelli i Verona.¹³⁵

Nedugo nakon očeve smrti Flora je oboljela i neko vrijeme živjela kod brata Giuseppea Arona u Veneciji. U to doba odlučila je da će obaviti tradicionalno židovsko hodočašće u Svetu Zemlju (*alija*), poštujući veliku želju svoga pokojnog oca Meyera. Godine 1855. Flora je najavila izdavanje *Strenna Israelitica* (Židovski blagdanski dar), zbornika koji je uredila, i osim svojih priloga, objavila je još i radove svoga brata Giuseppea Arona, svoje sestre Terese, Shadala i drugih autora. Ukrcaвши se na parobrod *America* na putu za Svetu Zemlju, 10. studenog 1856. doplovila je u Aleksandriju, gdje je posjetila židovsku školu i bila srdačno dočekan od upravitelja Pereire iz Livorna, njezina rođaka. Ostatak putovanja od Aleksandrije do Jaffe bio je prilično pustolovan i okončan njenim polaskom iz Jaffe za Jeruzalem na bijeloj kobili. Kada je napokon ugledala drevne jeruzalemske zidine i stigla na cilj, bilo je to nakon otprilike 36 sati neprekidnog putovanja. Od 1856. do 1858. godine boravila je u Svetoj Zemlji, kada je nastao njezin poznati putni dnevnik *Il diario di una donna israelita in Gerusalemme*. Taj dnevnik odlikuje svježina zapažanja i opisa najrazličitijih aspekata lokalnog života, prilikom čega uspoređuje vlastita iskustva Europljanke s običajima Istoka. U tom djelu autorica uspoređuje prošlost i sadašnjost, povezujući mesijanske nade s naprednim prosvjetiteljskim idealima znanja i napretka. Njen suprug Jacob Freidenberg, rodom iz Mađarske, bio je unuk glavnog rabina Transilvanije. S njim je sklopila brak kako bi se mogla stalno nastaniti u Jeruzalemu. Naime, tamošnji su joj učenjaci to savjetovali zato što je neudata žena postojano izložena kušnjama.

Prilikom boravka u Svetoj Zemlji 1857. upoznala se s čuvenim židovskim filantropom Sir Mosesom Montefioreom i njegovom suprugom. Prema povjesničaru Werneru Kelleru, "Montefiore je svojim životnim zadatkom shvatio borbu za dobrobit Židova u Palestini. Da bi tamošnjim stanovnicima pružio priliku za posao, on je u Jeruzalemu osnovao predionicu lana. Zatim je osnovao hebrejsku tiskaru, dao sagraditi stanove za siromašne te otvorio školu za djevojke. Djelotvoran do kraja svojega dugog života, Montefiore je jednako bio poznat sudovima Rumunjske i Rusije, kao i u židovskim četvrtima Palestine i Maroka, gdje je oko dvjesto tisuća Židova živjelo neprestano izloženo teškim pritiscima.

¹³⁵ Flora Sophia Clementina Randegger, *Racconto degli avvenimenti memorabili occasionanti la Pasqua. Facsimile dell'edizione 1853 digitalizzata a cura di www.torah.it e Dani Nissim*. Gerusalemme (5775), 2015.

Godine 1875. on je kao devedesetogodišnji starac sedmi i posljednji put hodočastio u Svetu zemlju, čijim je zajednicama ukazao veliku dobrobit.¹³⁶

Međutim, iako je prilikom Florine svadbe, kojoj je prisustvovao kao poseban gost, obećao da će Flori u Londonu uznastojati pomoći u njezinu životnom projektu, svoje obećanje ipak nije održao. Naime, u Jeruzalemu je Flora Randegger željela zasnovati obrazovnu ustanovu za djevojke koja bi povezala židovske religiozne studije (*limmudei kodesh*) s naprednim sekularnim obrazovanjem. Kako nije uspjela ostvariti svoj naum, vratila se u rodni Trst. Godine 1864. u Trstu je objavila knjigu *Giosuè. Il conquistatore della Terra promessa, secondo libro della sacra Bibbia. Prima traduzione israelitica italiana*. Od 1864. do 1866. ponovno boravi u Jeruzalemu i nastavlja pisati svoj dnevnik. U to vrijeme bila je pozvana za upraviteljicu ženske škole Eveline de Rotschild, najmlađe kćeri Lionela de Rotschilda, koja je umrla u dječjoj dobi.

Nažalost, zbog novčanih neprilika, društvenih pritisaka i izloženosti bolestima, Flora je naposljetku još jednom bila prisiljena vratiti se sa svojom obitelji u Trst, gdje je davala privatne satove hebrejskog, francuskog i njemačkog jezika. Nakon toga je izdala *Diario del Viaggio a Gerusalemme dalla Seconda Strenna Israelitica* (Trieste, 1869). Na svom posljednjem putovanju u Erez Izrael, Sir Moses Montefiore sreo se opet s Florom u Veneciji i tom prigodom u svoj dnevnik zabilježio: “Gospođa F. C. S. Randegger-Freidenberg autorica djela pod naslovom *Strenna Israelitica*, imala je ideju osnivanja poljoprivredne ženske škole u Svetoj Zemlji za godišnji iznos od trideset tisuća austrijskih fjorina. To je žena od značaja, oštromna i učena.”¹³⁷ Umrla je u Chirignanu nedaleko Venecije i bila pokopana na starom židovskom groblju na mletačkom Lidu.¹³⁸

Dana 6. prosinca 1839. godine Josipova kći Lidia Levi Mondolfo udala se u Rijeci za trgovca Josipa (Giuseppe) Rosenbergera, sina Simona Rosenbergera, rodnom iz Pape u Mađarskoj. Prema *ketubi*, vjenčanje je obavljeno 29. kisleva 5600. godine od postanka svijeta, a mladenki je u cijelosti bila isplaćena njena

¹³⁶ Werner Keller, *Povijest Židova od biblijskih vremena*. Zagreb: Naprijed, 1992: 437.

¹³⁷ F. S. C. Randegger, *Racconto degli avvenimenti memorabili occasionanti la Pasqua. Introduzione alla presente edizione di Dani Nissim*.

¹³⁸ Marina Arbib, »Flora Sophia Clementina Randegger-Friedenberg, 1824-1910.« *Jewish Women's Archive*, dostupno na: <https://jwa.org/encyclopedia/article/randegger-friedenberg-flora-sophia-clementina> (pristup 17. 1. 2017).

zakonska novčana otpremnina.¹³⁹ Josip Rosenberger bio je *trafficante di manifatture* (trgovac rukotvorinama) u Rijeci do 1843, kada je napustio posao i svoja dobra prepustio svojim kreditorima.¹⁴⁰ Rosenbergerovi su se kasnije preselili u Peštu. Pet godina kasnije došao je napokon red da i najmlađa Josipova kći, Rahela Levi Mondolfo, napusti roditeljski dom. Ona se sa svojim odabranikom, Jakobom Ternijem Danijelovim, vjenčala u Rijeci 21. listopada 1844. godine, odnosno prema *ketubi* 12. hešvana 5605. godine od postanka svijeta.¹⁴¹ Ternijevi su se nakon toga preselili u Trst.

Dana 9. siječnja 1845. godine u Rijeci je održano vjenčanje Josipova sina Rafaela Levija Mondolfa i Stelle Gentili. Tom prigodom riječki dnevnik *L'Eco del Littorale Ungarico* otisnuo je poseban svečani letak sljedećeg sadržaja: QUANDO / LA PUDICA DONZELLA / STELLA GENTILI / DI FORME AVVENENTI / D'INDOLE E COSTUMI SPECCHIATA / INNANZI AL DIO D'ISRAELO / CON SACRO NODO S'UNIVA / A / RAFAELE LEVI MONDOLFO / SOLERTE ED ONESTO NEGOZIANTE / REGINA ED ANGELO TREVES / SORELLA COGNATO / INTRECCIANDO UN FIORE / QUESTO SEGNO D'ESULTANZA / ALL'AMATA COPPIA / OGGI IX GENNARO MDCCCXLV / PORGEVANO.¹⁴² Prema podacima iz istog dnevnika, Rafael Levi Mondolfo putovao je tijekom 1844. u Trst i Cenedu, danas četvrt grada Vittorio Veneto u sjevernoj Italiji. Prema popisu židovskog pučanstva iz 1846. i 1847. godine, Rafael Levi Mondolfo spominje se kao *mercator* prve klase. U njegovoj obitelji spominju se on kao *pater familias*, njegova supruga i sin. Bio je to Giuseppe Benedetto, rođen 1845. godine.¹⁴³ Rafael Levi Mondolfo bio je 1854. godine privremeno imenovan upraviteljem lokalne židovske zajednice (*capo della Comunità israelitica di Fiume*).¹⁴⁴

Dana 17. travnja 1847. godine u Rijeci je umro trgovac Josip Leo Levi Mondolfo. Idućega dana po službenoj je dužnosti u njegovu kuću došao sudski pisar Guido de Marochino kako bi pokrenuo postupak ostavinske rasprave i

¹³⁹ *Mondolfo Gius. L. L. Atti di Ventilazione 1847. Cessione Lidia e Giuseppe Rosenberger. Fiume li 6. Dicembre 1839.* Fond Trgovačko-mjembenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 383, DAR.

¹⁴⁰ *L'Eco del Littorale Ungarico* 1 (1843).

¹⁴¹ *Mondolfo Gius. L. L. Atti di Ventilazione 1847. Cessione Rachele e Jacob Terni, Fiume li 25 ottobre 1844.* Fond Trgovačko-mjembenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 383, DAR.

¹⁴² *L'Eco del Littorale Ungarico* 82/2 (1845).

¹⁴³ Giuseppe Benedetto Mondolfo bio je oženjen Carlottom rođ. Ziffer iz Budimpešte, rođenom 1856. godine.

¹⁴⁴ *Ebrei Comunità*, JU-2, I-367, DAR.

riješio pitanje nasljedstva pokojnikove imovine. Tom prigodom je ondje zatekao pokojnikove sinove Salomona i Rafaela, koji su mu uručili sedam cesija svojih sestara Stelle Russi, Sarine Mondolfo, Regine Treves, Giuditte Russi, Rosine Randegger, Lidije Rosenberger i Rachele Terni, kojima se one odriču svakog potraživanja od njihova obiteljskog i očinskog nasljedstva, jer su svaka ponaosob u tom smislu bile zakonski namirene mirazom. Radi toga je spomenuti sudski pisar smatrao nepotrebnim pečačenje pokojnikove pokretne imovine. Osim toga, dva pokojnikova sina su izjavila da bi takvo pečačenje moglo izazvati i znatne poslovne gubitke. Zato su odredili da ih tijekom sedmodnevne žalosti, propisane židovskim zakonom i običajima, kao njihov zajednički opunomoćenih zastupa njihov šogor Moisè Vita Russi.¹⁴⁵

Salomon Rafael (Salomone Raffaele) Levi Mondolfo (1800-1877), stariji sin Josipa Lea i Allegre rođ. Pardo, naslijedio je po pravu prvorodstva obiteljsku trgovačku tvrtku nakon očeve smrti.¹⁴⁶ Nakon smrti njegove prve žene, s kojom je imao dvoje djece, Salomon Rafael se ponovno oženio, i to sa Stellinom rođenom Ješurun (Jesurun), kćerkom pokojnog Danijela Ješuruna, rodom iz Splita. Prema ženidbenom ugovoru (*ketuba*) bilo je to u Rijeci 8. elula 5598, što odgovara 29. listopada 1838. godine. Budući da su mladenkini roditelji umrli bez ikakve imovine, troškove otpremnine poklonio joj je velikodušno njen stric Abram Ješurun. Nažalost, već 11. rujna 1840. Stellina je umrla u dvadeset i drugoj godini života. Iako je pokojničina sestra Giulia, supruga Samuela Tedesca, u ime svoje braće Moisèa Ješuruna, nastanjena u Trstu, i Abrama Ješuruna, nastanjena u Rijeci, pokušala osporiti suprugovo pravo vlasništva nad njenom imovinom, Salomon Rafael je na sudu odbacio takvu mogućnost i dokazao da je jedino on apsolutni nasljednik imovine svoje pokojne supruge.¹⁴⁷ Nedugo nakon Stellinine smrti, on se oženio za Lidiju rođ. Russi (1819-1881), rodom iz Dubrovnika, koja mu je bila treća žena. Prema gradskim novinama *L'Eco del Littorale ungarico*, 1843. godine je putovao, vjerojatno poslovno, u Trst. Prema podacima iz istih novina, tijekom 1844. putovao je u Trst i Cenedu, danas gradsku četvrt Vittorija Veneta, grada u sjevernoj Italiji, 1845. u Peštu, a 1846. u Veneciju.

¹⁴⁵ *Mondolfo Gius. L. L. Atti di Ventilazione 1847. Fiume 18. aprile 1847.* Fond Trgovačko-mjemenog suda i pomorskog konzulata, PR-1, kut. 383, DAR. Punomoć braće Levi Mondolfo M. V. Russiju datirana je u Rijeci 15. travnja iste godine.

¹⁴⁶ *Continuata Ditta Giuseppe Mondolfo da Levi Solomone Mondolfo. Registro Capitanale, I-260. Ditta insinuate, 1847, DAR.*

¹⁴⁷ *Mandolfo Stellina defunta atti di ventilazione, 1840. PR-8, kut. 334, br. 497, DAR.*

Prema podacima iz popisa stanovništva Rijeke iz 1848. godine proizlazi da je njegova obitelj tada živjela u kući br. 162, u vlasništvu Petra Milatovića. Salamon Rafael Levi Mondolfo, star 48 godina, upisan je kao *trafficante israelita*. Njegova supruga Lidija imala je tada 38 godina. Popisano je ukupno pet sinova iz raznih očevih brakova: Sabatio (Sabbato) (13), Giuseppe (11), Daniel (7), Abram (4) i Enrico (2). U domaćinstvu je tada živjela još i 20-godišnja sluškinja Maria Stengenzom, rimokatoličke vjeroispovijesti.¹⁴⁸ Te iste revolucionarne godine Salomon Rafael Levi Mondolfo se spominje zajedno sa svojim sunarodnjacima Nathanom Kohenom, Marcom Schönfeldom i Samuelom Tedeschijem, kao član Narodne garde (*Guardia nazionale*) u Rijeci.¹⁴⁹

Nakon što je 1839. godine Rijeku napustio Mayer Randegger, koji je preselio u Fiorenzuolu d'Arda kod Parme, trgovac Salomon Rafael Levi Mondolfo preuzeo je dužnost glavnog rabina lokalne židovske zajednice kao njen glavni duhovni vođa. Iz toga možemo zaključiti da je on svakako morao imati završenu neku rabinsku školu (hebr. *ješiva*), steći diplomu (*smiha*) i dobiti odgovarajući stupanj s nekom titulom.¹⁵⁰ Možemo pretpostaviti da je sklonost prema pozivu rabina Salomon mogao naslijediti od majčine strane, budući da su Pardovi bili poznati i slavni upravo po svojim rabinskim dinastijama. Isto tako ne treba zaboraviti ni činjenicu da je on sam bio potomak levita. U to vrijeme u riječkoj sinagogi se služba Božja vršila prema sefardskom (španjolskom) obredu (*rito Spagnuolo*). Budući da su prve židovske obitelji pripadale sefardskoj zajednici, pretežito podrijetlom iz Splita i Dubrovnika, sve do 1835. u obredima se koristio splitski *minhag*, utemeljen na molitvenoj knjizi splitskog rabina Davida Parda. Poslije toga, u Rijeci je naglo opao broj sefardskih Židova i počeli su prevladavati doseljenici aškenaskog podrijetla (Italija, Grčka, Njemačka, Češka, Austrija), koji su uveli svoje kultne obrede. Stoga je riječka općina, umjesto splitskog, tada uvela takozvani *minhag italiani*. U hramu se tada koristio najviše hebrejski, potom mađarski (propovijedi) i nešto rjeđe talijanski jezik. Svi obredi vršili su se na hebrejskom, komentari na njemačkom, a samo ponekad na talijanskom.¹⁵¹

¹⁴⁸ *Coscrizione popolare 1848*. JU-2, 636/1, DAR.

¹⁴⁹ »La Guardia Nazionale del XLVIII.« *Buletino della Deputazione fiumana di Storia patria*, sv. 3, Fiume, 1913.

¹⁵⁰ *Židovi na tlu Jugoslavije*, ur. Slavko Goldstein. [Katalog izložbe. Zagreb, Jezuitski trg 4, 14. 4. - 12. 6. 1988]. Zagreb: Muzejski prostor i Naša djeca, 1988: 71.

¹⁵¹ Teodoro Morgani, *Židovi Rijeke i Opatije (1441-1945)*. Rijeka: Židovska općina Rijeka i Adamić, 2006: 59, 63.

U Salomonovo doba otvorena je Stara sinagoga u nekadašnjoj kući Moise Levija iz Trsta, u ulici Tri kralja u Starom gradu, zbog čega će ta ulica nedugo potom biti prozvana *Calle del Tempio* (Ulica Hrama). Od službi vezanih u toj gradskoj sinagogi “najvažnija od njih bila je ona rabinova. On je stajao na čelu vjerskog života židovske općine. A budući da je čitav i privatni život Židova bio u najužoj vezi s religioznim, to je rabin predstavljao najistaknutiju i najvažniju židovsku ličnost u gradu uopće. Budući da je rabin morao biti učen, jer je on bio i vjerski učitelj i savjetodavac svih Židova na polju vjere, to se za njegovu službu raspisivao javni i široki natječaj, oglašavan u novinama ostalih većih gradova, pa i inozemnih.”¹⁵²

Rabinovi uobičajeni poslovi bili su, osim tumačenja *Tore* u sinagogi i vjerskoj školi, nadzor nad provedbom propisa o ishrani (*kašrut*), obavljanje vjenčanja, sahrana i dr. Do vremena kad su Židovi stekli građanska prava, rabini su sudili u građanskim parnicama (rastave braka, moralni prekršaji i drugo) pred rabinskim sudom (*bet din*), ali ne i krivičnim sudom. Za razliku od kršćanskih duhovnika, rabin nije bio “posrednik” između vjernika i Boga, već samo onaj koji uči druge kako se izvršavaju dužnosti vjernika. Nije se smatrao ni po čemu iznad ostalih sugrađana, a ugled bi stjecao ovisno o svojim moralnim i umnim kvalitetama. Rabin nije bio obavezan vršiti sva bogoslužja: to je, kao predmolitelj, mogao obavljati svaki odrasli vjernik koji poznaje vjerske propise i napjeve, što se smatralo počasnim činom.¹⁵³

Igrom slučaja, stare matične knjige riječke židovske zajednice ostale su sačuvane u kući rabina Salomona R. Levi Mondolfa. Naime, prema pisanju Teodora Morganija, najstariji dokumenti riječke židovske zajednice stradali su “u velikom požaru kuće predsjednika Zajednica Natana Kohena. Od svih su se dokumenata spasila samo tri sveska matičnih knjiga koji su bili pohranjeni kod službenog državnog rabina Raffaela Mondolfa Halevija. U tim matičnim knjigama podaci o rođenju, sklapanju brakova i smrti počinju s 25. srpnjem 1824. (prvo upisano ime bilo je Sabato Elia Piazza); a potom slijede precizni zapisi sve do pisanja ove knjige. Te službene bilješke dokazuju da su obitelji Piazza, Valenzin, Kohen, Pardo, Jesurun, Jachia, Bemporath, Penso, Ventura, Mondolfo itd. talijanskog i istočnog podrijetla, a stalno nastanjene u Rijeci početkom stoljeća.”¹⁵⁴

¹⁵² D. Kečkemet, *Židovi u povijesti Splita*: 145.

¹⁵³ *Židovi na tlu Jugoslavije*: 71.

¹⁵⁴ T. Morgani, *Židovi Rijeke i Opatije (1441-1945)*: 62.

U doba kada je Salamon Rafael Levi Mondolfo bio rabin, riječka židovska zajednica postupno je počela proživljavati velike promjene. “Od 1835. do 1850. te nadalje nalazimo Židove njemačkih i talijanskih imena”, piše Morgani, “jer su tada u većem broju iz Austrije, Trsta i Italije doselili u taj beznačajni gradić. U to doba, osim već spomenutih, nalazimo obitelji Reizner, Wilhelm, Eisner, Rosenberg, Russi, Mortara, Hering, Kelner, Pincherle, Treves itd; već od 1850. se u Rijeci nastanjuju i obitelji mađarskih Židova; neke od njih su Maylander da Kormend, Popper da Papa, Kornitzer da Balasa Gyarma. Broj članova Zajednice se neprestano mijenjao, no uglavnom se kretao između pedeset i šezdeset osoba. U 1870. godini se najednom broj članova Zajednice smanjio, tako da bilježimo jedva dvadesetak obitelji. Od starih riječkih židovskih obitelji talijanskog podrijetla ostali su samo Mondolfo, Luzzato, Piazza, Ventura, Mortara itd.”¹⁵⁵

Prema podacima riječkog Anagrafskog ureda, koncem šezdesetih godina 19. stoljeća obitelj Salomona Rafaela Levija Mondolfa živjela je u kbr. 529.¹⁵⁶ U isto vrijeme u kući br. 700 živio je Salomonov nećak Giuseppe Benedetto Mondolfo, sin njegova pokojnog brata Rafaela, a u kući br. 701a obitelj njegova bliskog rođaka i imenjaka Salomona Levija Mondolfa, koji je rođen u Dubrovniku, a kasnije se nastanio u Beču (Leopoldstadt).¹⁵⁷

Salomon Rafael Levi Mondolfo, *amato capo e negoziante*, umro je početkom 1877. od paralize pluća u sedamdeset i sedmoj godini života.¹⁵⁸ Njegov životni put na simbolički je način bio povezan sa dvama židovskim hramovima: u

¹⁵⁵ T. Morgani, *Židovi Rijeke i Opatije (1441-1945)*: 63.

¹⁵⁶ *Registro di popolazione. Censimento anno 1869*. JU-39, sv. 2. Anagrafski ured, DAR. U obitelji su tada popisani Salomon Mondolfo (1800), supruga Lidija (1810), oboje rođeni u Dubrovniku, sin Sabato, rođen 1833. u Rijeci, sin Giuseppe, rođen 1836. u Rijeci, kći Emilija, rođena 1834. u Rijeci, kći Adele, rođena 1843. u Rovigu, te unuci Sigismondo (1860), Eduardo (1861), Amelija (1864) i Virginija (1867), djeca sina Sabata, svi rođeni u Rijeci.

¹⁵⁷ Salomon Levi Mondolfo (1811-1873) rodio se u Dubrovniku, a umro u Beču (Leopoldstadt) od moždanog udara. Sahranjen je na bečkom groblju Währing. Njegova supruga Sofija rođ. Hoitasch (1839-?) potjecala je iz mjesta Katzour u Češkoj. Iz tog su braka potekli sinovi David Josip, Leo Rafael, Sebastijan, Allegra. David Josip Mondolfo (1864-1941), umro je u Beču. Davidov brat Leo Rafael Mondolfo (1867-1921) umro je u Beču i bio pokopan na Zentralfriedhofu. Iz braka s Rosom imao je sina Gerharda (1896-1942) koji je završio kao žrtva Holokausta u Auschwitzu. Davidov drugi brat Sebastian Mondolfo (1869-1942) također je stradao u Holokaustu, u logoru Theresienstadt. Koncem 19. stoljeća živio je u Rijeci i bio oženjen Bečankom Herminom rođ. Grossmann. Njihov sin bio je Georg Hermann Mondolfo, rođen 1898. u Beču. Vidi: Fond matičnih knjiga Židovske zajednice u Beču. Vidi: <https://www.geni.com/people/Salomon-Mondolfo/6000000040872990139> (pristup 12. 1. 2017).

¹⁵⁸ »Decesso.« *La Bilancia* 10/25 (31. 1. 1877).

djetinjstvu i mladosti odlazio je u sinagogu u Žudioskoj ulici u rodnom Dubrovniku, da bi u zrelim godinama i starosti držao službu božju u Staroj riječkoj sinagogi u *Calle del Tempio*, čija će zgrada biti uništena tijekom bombardiranja potkraj Drugog svjetskog rata. Salomon Rafael Levi Mondolfo objedinjuje u sebi ono najbolje od židovske tradicije, trgovačku pragmatiku i rabinsku učenost, ono materijalno i ono duhovno. Godine 1880. podignuta je na gradskom groblju Kozala, u židovskom dijelu, obiteljska grobnica braće Salomona i Rafaela Levija Mondolfa. Njen nacrt pohranjen je u Državnom arhivu u Rijeci.¹⁵⁹ Godine 1881. preminula je u šezdeset i osmoj godini udovica Lidija Mondolfo rođena Russi, supruga pokojnog trgovca Salomona Rafaela.¹⁶⁰ Početkom svibnja iste godine lokalna židovska zajednica odlučila je proslaviti vjenčanje austrijskog prestolonasljednika Rudolfa svečanim *Te Deum* u svojoj staroj sinagogi u Starome gradu.¹⁶¹

Sabato Levi Mondolfo (1833-1895), najstariji sin trgovca i rabina Salomona Lea Levija Mondolfa, od rane se mladosti posvetio trgovačkoj karijeri. Godine 1858. oženio se Estellom Consigli.¹⁶² Početkom rujna te godine putovao u Ljubljano. U dnevnim novinama *Laibacher Zeitung* zapsan je kao *Herr Mondolfo, Handelsmann, von Fiume*.¹⁶³ U siječnju 1860. osnovao je zajedničku tvrtku za trgovinu kolonijalnom robom i jestvinama (*negozio coloniali e commestibili*) sa svojim riječkim ortacima, komisijskim agentom Carlom Olivom (1834-1886) i trgovcem Antonom Zottmanom (1832-1878), koja je djelovala pod imenom *Oliva, Mondolfo e C^o*, bila protokolirana kod Trgovačkog suda naredne godine i uspješno poslovala sve do 1876. godine.¹⁶⁴ Sjedište tvrtke nalazilo se u kući br. 408.¹⁶⁵ Krajem srpnja 1860. ponovno je putovao u Ljubljano.¹⁶⁶ Godine 1866. spominje se, zajedno s ortacima, kao suvlasnik barka *Fortunato M.* (1 1/3 karata). Godine 1875, zajedno s Giovannijem Ghersinichem i Giuseppeom Mohovichem, spominje se kao prokurator riječke tvrtke *Giuseppe di Francesco Pessi in cereali, oli, cere ecc.*¹⁶⁷ Kasnije je osnovao samostalnu tvrtku *Mondolfo*

¹⁵⁹ *Mondolfo Levi Sal. & Raffaella*. JU-51, Kazalo nacrta grada, kut. 117, 1880 &/1880, grobnica kut. 87, DAR.

¹⁶⁰ *La Bilancia*, 1881.

¹⁶¹ »La comunità israelitica.« *La Bilancia* 14/101 (5 maggio 1881).

¹⁶² *Matrimoni* JU-2, I-368, DAR.

¹⁶³ *Laibacher Zeitung* 201 (2. 9. 1858). U Ljubljano je doputovao 1. rujna te godine.

¹⁶⁴ PR-3, kut. 251, DAR.

¹⁶⁵ *L' Eco di Fiume*, 1859.

¹⁶⁶ *Laibacher Zeitung* 176 (2. 8. 1860). Doputovao je 31. srpnja te godine.

¹⁶⁷ *Registro delle ditte mercantili Dal 5 Gennajo 1841 impoi 1875*: 414. PR-1, 134, DAR.

S. L. e figlio (Sabato Levi e Edoardo) in commisioni e spedizioni di agrumi e frutti secche (za komisijsku trgovinu i špediciju agruma i suhog voća) sa sjedištem u *Via Alessandrina* 3.¹⁶⁸ Bio je član upravnog odbora *Riunione commerciale marittima* i revizijskog vijeća *Banca fiumana* (1870), član upravnog vijeća Gradske bolnice (*Casa di ricovero*) (1873), član riječke Trgovačko-obrtničke komore (1888), dugogodišnji predsjednik udruge *Mutuo soccorso degli addetti al commercio*, potpredsjednik Filharmonijskoga društva (*Società filarmonico-drammatica*), član upravnog odbora *Banco Operaio*.

Posebno je bio velik njegov doprinos javnom životu riječke židovske zajednice, na čijem je čelu proveo neprekidno kao predsjednik punih 37 godina, od 1858. do smrti. U doba njegova mandata, koji je trajao gotovo četiri desetljeća, nekadašnja mala židovska zajednica od kakvih stotinjak duša preobrazila se u općinu koja je brojila oko tisuću i šesto pripadnika. Bio je utemeljitelj i zaslužni član Židovskog dobrotvornog društva *Hevra Kadiša* (Sveti savez), koje se bavilo održavanjem mjesnog židovskog groblja, držanjem ritualnih vjerskih propisa kod pogreba i razvijanjem karitativnog rada. Sjedište društva nalazilo se u prostorijama bogomolje u *Calle del Tempio*. Posebna se važnost poklanjala održavanju službe Božje za mrtve na Dan pomirenja i blagdan Pedesetnice (*Haskara, Maskir*). Osim rabina, kojega je plaćala općina, bilo je još pet vijećnika (*consultori, direttori del culto*) i jedan crkveni blagajnik (*elemosiniere*), a postojala je i služba kantora i čuvara hrama.

Godine 1882. dužnost glavnog riječkoga rabina i vjeroučitelja obnašao je Moše Adolf Goldstein (Gerlóczy) (1849-1922), rodom iz Budimpešte, koji se ističe kao vrstan vjeroučitelj i dobrotvor siromašne školske mladeži. On je na toj časti zamijenio Sabatova oca Salomona Leona Levija Mondolfa. Godine 1885, zajedno s Antonijem Mattersdorferom i Giuseppeom Treuschom, utemeljio je spomenuto Židovsko dobrotvorno društvo. Godine 1890. u Budimpešti je izdao knjigu pod naslovom *Gebet und Glaube* ("Molitva i vjera"), skroman doprinos tumačenju i objašnjenju službe Božje u sinanogama, te tradicionalnih vjerskih običaja prema najpouzdanijim starim i novim izvorima s područja židovske književnosti. Pored toga, u njoj su bili objavljeni dijelovi molitava i vjeronauka. Autor je knjigu posvetio "cijenjenoj upravi ovdješnje židovske zajednice...kao mali znak štovanja". U posveti se poimence spominju članovi uprave Sabato Levi Mondolfo, H. Hoffmann, dr. H. Sachs, Max Engel, Jonas

¹⁶⁸ *Guida generale di Fiume*. Fiume, 1896.

Goldmann, Josef Hartmann, Anton Mattersdorfer, Carl Neumann i Felix Rosenberg.¹⁶⁹

Godine 1887. upravu riječke židovske općine sačinjavali su Sabato Levi Mondolfo kao predsjednik, tvorničar Filippo Frank¹⁷⁰ kao potpredsjednik i njegov brat M. Giuseppe Levi Mondolfo kao pisar. U kolovozu iste godine, prigodom svečanosti obilježavanja rođendana cara i kralja Franje Josipa I, u podne je bila održana svečana služba Božja u Starom židovskom hramu u *Calle del Tempio*.¹⁷¹ U svibnju 1891. godine, tijekom velikih protužidovskih nemira na grčkom otoku Krfu i Zanteu, u Rijeci je bio osnovan poseban odbor za prikupljanje pomoći tamošnjem postradalom židovskom stanovništvu. Tom prigodom Sabato Levi Mondolfo dao je dobrotvorni prinos u iznosu od 5 fjorina.¹⁷² Iste godine uprava Zajednicâ, na čelu s njim kao predsjednikom, odlučila je da se velika svečanost proslave Dana pomirenja (Jom Kipur)¹⁷³ sa službom Božjom, zbog ograničenog prostora stare sinagoge, održi u gimnastičkoj dvorani lokalne gradske ženske osnovne škole, koja je za tu prigodu ustupljena na korištenje.¹⁷⁴

Godine 1892. Sabatov najstariji sin Edoardo S. Mondolfo, trgovac voćem, oženio se u Ferrari s Idom rođ. Modigliano iz Ferrare.¹⁷⁵ Početkom veljače te godine bečki židovski tjednik *Oesterreichische Wochenschrift* donosi sljedeći dopis iz Rijeke: "Rijeka, 27. siječnja. Već oko trideset i dvije godine gospodin S. L. *Mondolfo* obnaša čast predsjednika naše općine. Gospodin Mondolfo ju je uvijek obavljao primjerno, on isto tako ima mnoge časne općinske dužnosti, postigao je velike zasluge za našu zajednicu, i spreman je pomoći svakom potlačenom čovjeku. Neki doseljenici pokušavaju ga svrgnuti svojim protestima.

¹⁶⁹ M. A. Goldstein, *Gebet und Glaube. Ein Beitrag zur Erklärung des Gottesdienstes und dessen Gebräuche. Nach dem bewährtesten alten und neuen Quellen auf dem Gebiete der jüdischen Literatur*. Budapest: Druck von Eduard Neumayer, 1890.

¹⁷⁰ Filippo Frank (1843-1890), tvorničar, član Židovske općine, predsjednik društva *Hevra kadiša*, član *Società operaia*. Živio je u Via Pino u vlastitoj kući (Casa Frank). Godine 1889. njegova kćerka Fortunata zaručila se s Adolfo Schönfelom, prokuratorom *S.A. per la fabbricazione di mobili di legno curvo*.

¹⁷¹ »Comunità israelitica.« *La Bilancia* 20/184 (mercoledì, 17 agosto 1887).

¹⁷² »Per gli israeliti di Corfù e Zante.« *La Bilancia* 24/111.

¹⁷³ Židovski vjerski blagdan na koji se vrši obred pomirenja naroda s Bogom i očišćenja od grijeha. Slavi se desetoga dana mjeseca tišrija (potkraj rujna ili poč. listopada) kao strogo posni i molitveni dan kojim završava razdoblje od deset pokorničkih dana.

¹⁷⁴ »Comunità israelitica. Fiume, li 9 ottobre 1891. La Direzione.« *La Bilancia* 24/229 (10 ottobre 1891).

¹⁷⁵ »Comunità israelitica. Pubblicazioni matrimoniali.« *La Bilancia* 25 (1892).

Počele su tajne agitacije, a na čelu su im oni doseljenici kojima nije nimalo stalo do židovske religije. Takvi agitatori nisu još ništa učinili za Židovstvo, njih nije briga za nj, i koriste se velikim riječima, želeći se domoći časnih pozicija. Treba se bojati da zajednica, koja nije velika, ne postane podijeljena između dvaju neprijateljskih tabora, i da se starosjedilačka zajednica Španjolaca, na čijem je čelu Mondolfo, ne odvoji od one druge strane nezadovoljnika što im nije sklona. Stoga je dužnost svakoga člana koji pošteno razmišlja da se 28. o. mj. pojavi na predstojećim izborima, te da povjeri svoj glas S. L. Mondolfu, koji časno obnaša svoju dužnost već gotovo tri desetljeća.¹⁷⁶

U dvorani hotela Deak u Rijeci bili su tada održani izbori za novu upravu židovske zajednice. Tom prigodom Sabato Levi Mondolfo ponovno je aklamacijom izabran za predsjednika,¹⁷⁷ dok su njegove zamjenici bili odvjetnik dr. Hinko Sachs, kao prvi potpredsjednik, i tvorničar Ermanno Neuberger. Kao vijećnici izabrani su bili Alessandro Brüll, Giulio Bergl, Giuseppe Hartmann, Sigismondo Klein, Desiderio Kemény, Enrico Mattersdorf, Carlo Neumann, Felice Rosenberg i M. Saenger.¹⁷⁸ U kolovozu te godine ponovno je prigodom careva i kraljeva rođendana bila održana svečana služba Božja u Starom židovskom hramu.¹⁷⁹ Ta se tradicija nastavila i narednih godina. Dana 1. travnja 1893. godine sinovi baruna Rotschilda iz Beča, koji su se već neko vrijeme nalazili u Opatiji, posjetili su Rijeku. Tom prigodom, u pratnji gospodina Goldmanna, otputili su se na molitvu u Stari hram u *Calle del Tempio*.¹⁸⁰

Godine 1894. javno su bile objavljene zaruke sestara Virginije i Amalije Mondolfo, kćeri Sabata Levija Mondolfa. Prva se zaručila za Darija Menascija, a druga za Angela Sestierija. Obojica su bili trgovci iz Rima. Dvostruka svadba održana je 14. listopada iste godine u dvorani hotela Deak.¹⁸¹ Sabato Levi Mondolfo živio je u to vrijeme sa svojom obitelji u *Casa Cante* u *Via Cappucini* (*Via del Ospedale*).

¹⁷⁶ *Oesterreichische Wochenschrift* 9/6 (Wien, 5. Februar 1892, Fiume, 27. Jänner 1892).

¹⁷⁷ *Oesterreichische Wochenschrift* 7 (12. Februar 1892, Fiume, 2. Febr). Mondolfo, međutim, sam u svom dopisu istom tjedniku svjedoči da je za njega glasalo 50 vijećnika, a samo je jedan bio protiv. Osim toga, piše da je prilikom zadnjih izbora za predsjedništvo, tri godine ranije, u zajedničkoj općinskoj blagajni postojao novčani deficit u iznosu od 95,65 fjorina, ali da se kroz dubinske reforme 31. siječnja te godine došlo do suficita od 1.546,75 fjorina, uključujući još 2.932,15 fjorina iz zajedničkog crkvenog fonda i 4.477,90 fjorina u robi. Uprava je u tom razdoblju potrošila 800 fjorina na nužne popravke stare sinagoge. Isto, 19. Februar 1892, br. 8, Fiume, 10. Februar.

¹⁷⁸ »Comunità israelitica.« *La Bilancia* 25/26 (*mercoledì 3 febbrajo* 1892).

¹⁷⁹ »Comunità israelitica.« *La Bilancia* 25/186 (*mercoledì 17 agosto* 1891).

¹⁸⁰ *La Bilancia* 26/75 (*sabato 1 aprile* 1893).

¹⁸¹ »Fidanzati.« *La Bilancia*, 1894.

Sabato Levi Mondolfo umro je u travnju 1895. u šezdeset i drugoj godini života. Iza njega je ostala udovica Adele¹⁸² rođ. Consigli, sin Edoardo sa suprugom Idom rođ. Modigliani, kći Amelia Sestieri, supruga Angela Sestierija, kći Virginia, supruga Darija Menascija, brat Giuseppe i sestra Emilia Mondolfo. Povodom njegove smrti riječki dnevnik *La Bilancia* objavio je nekrolog sljedećeg sadržaja: “S velikom žalošću bilježimo kako je danas, u podne, nakon duge bolesti umro naš sugrađanin i trgovac gosp. S. L. Mondolfo. Pokojnik je bio predsjednik Židovske zajednice dugi niz godina, bio je predsjednik Društva za pomoć trgovačkim službenicima, potpredsjednik Filharmonijsko-dramskog društva, član nadzornog odbora Radničke banke itd. Bio je čovjek dobar i prijazan, voljeni otac i suprug, najbolji građanin, koji iza sebe ostavlja iskrenu žalost i velike osjećaje sućuti.”¹⁸³ Židovsko dobrotvorno društvo *Hevra Kadiša*, kome su tada na čelu bili M. Saenger kao predsjednik i D. Kemény kao potpredsjednik, izrazilo je svoju javnu zahvalu pokojniku kao svome članu-utemeljitelju i zaslužnome članu. U posebnoj osmrtnici lokalne židovske zajednice navedeno je: *il caro defunto per ben trentasette anni reggeva le sorti di questa comunità con un amore fervente e con modestia modello.*¹⁸⁴

Bečki židovski list *Dr. Bloch's Oesterreichische Wochenschrift* objavio je sljedeći dopis iz Rijeke, iz pera nepoznatog autora, u kome se govori o pogrebu Sabata Levija Mondolfa: “*Rijeka*, 14. travnja 1895. Danas je naš dugogodišnji predsjednik lokalne židovske bogoštovne općine, gospodin S. L. Mondolfo, preminuo u dobi od 62 godine, otpraćen do groba. Pokojnik, koji je službovao gotovo četiri desetljeća na čelu naše zajednice, koji je također bio član nadzornog odbora Radničke banke, dugogodišnji predsjednik lokalnog udruženja trgovaca, potpredsjednik društva *Filharmonica-drammatica*, uživao je najveći ugled i položaj u cijelom gradu. Sva lokalna glasila objavila su mu najtoplije osmrtnice, hvaleći ga kao plemenitu i čovječnu osobu. Koliko je veliku popularnost uživao, kako među Židovima tako i među kršćanima u čitavom gradu, najsajnije svjedoči velika pogrebna povorka. Unatoč velikoj buri, koja je bjesnila poput uragana, u pogrebu su sudjelovali svi uglednici našega grada, bez obzira na

¹⁸² U novinskoj osmrtnici ime je Adele, a u sudskim dokumentima Estella.

¹⁸³ *Registriamo con dolore la morte, avvenuta oggi, a mezzodì, dopo la lunga malattia del nostro concittadino e negoziante sig. S. L. Mondolfo. L'ora decesso era presidente della Comunità israelitica, funse per molti anni, da presidente della Società di M. S. degli addetti al commercio, fu vice-presidente della Filarmonica-drammatica, era membro del Consiglio di sorveglianza del Banco operaio ecc. Era uomo buono ed amabile, padre e marito amoroso, ottimo cittadino, lascia dietro la sè vivo rimpianto e somma di affetti. Vidi: »Decesso.« *La Bilancia* 28 (venerdì, 12 aprile 1895).*

¹⁸⁴ »Decesso.« *La Bilancia* 28 (venerdì, 12 aprile 1895).

nacionalnost i ispovijest. Na zgradi Filharmonijsko-dramskog društva, pokraj koje je prolazila duga pogrebna povorka, bila je istaknuta zastava na pola koplja i žalobno obilježje. Zbog sadašnjih praznika stariji velečasni naš rabin nije održao uobičajeni govor nad otvorenim grobom; za trideset dana održat će se u Hramu za pokojnikovu dušu žalobna služba Božja.”¹⁸⁵

Dana 14. travnja 1895. godine održana je opća skupština židovske bogoštovne općine, na kojoj je o pokojnome predsjedniku Sabatu Leviju Mondolfu prigodan govor održao dr. M. Richtmann. Kada je govor završen, u dvorani je postavljena pokojnikova slika. Nakon izbora, za novog predsjednika izabran je Armin (Hermann, Ermanno) Neumann pl. Hlinik, suvlasnik znamenite tvrtke *Felix Neuberger & Sohn*; za prvog potpredsjednika dr. Hinko Sachs, a za drugoga Emilio Ehrlich, ravnatelj riječke Kreditne banke.¹⁸⁶ Armin Neuberger pl. Hlinik Feliksov (1847-1911), veletrgovac drvetom, tvorničar i veleposjednik, bio je vlasnik jednog od najuspješnijih izvoznih poduzeća tog vremena, koje je dalo snažan doprinos razvoju domaće drvnoprerađivačke industrije i međunarodne izvozne trgovine. Isticao se i kao veliki filantrop, te je svoj veliki posjed u Staroj Sušici darovao za osnutak dječje ferijalne kolonije. Neubergerovi su 1894. od austrougarskog cara Franje Josipa I. dobili titulu ugarskih plemića s pridjevkom *Hliniki*, za svoje osobite javne zasluge.

Godine 1897. u Rijeku je iz Pariza doputovao Giuseppe Benedetto Mondolfo, sin Rafaela Levija Mondolfa, kako bi izrađivao portrete u tehnici ulja. *Trovati a Fiume il nostro cittadino sig. Giuseppe B. Mondolfo, rappresentante della*

¹⁸⁵ *Fiume*, 14. April 1895. Heute wurde unser langjährige Präsident der hiesigen israelitischen Cultusgemeinde, Herr S. L. M o n d o l f o, im Alter von 62 Jahren zu Grabe getragen. Der Verblichene, der beinahe vier Decennien an der Spitze unserer Gemeinde fungirte, war zugleich Aussichterath der Arbeiter=Bank, viele Jahre hindurch Präsident der hiesigen Kaufmannschaft, Vicepräsident der Filharmonica-drammatica, erfreute sich des besten Rufes und stand im grössten Ansehen in der ganzen Stadt. Alle hiesigen Blätter widmeten dem Verewigten die wärmsten Nachrufe, priesen ihn als einen edlen, humanen Charakter. Welch grosser Beliebtheit er sich erfreute und in welchem gutem Ansehen der Verblichene bei Juden und Christen, in der ganzen Stadt stand, davon gab das imposante Leichenbegängniss den glänzendsten Beweis. Trotz der grossen Bora, die orkanartig wüthete, nahmen alle Notabilitäten unserer Stadt, ohne Unterschied der Nationalität und Confession, an den Leichenbegängnisse Theil. An dem Prachtgebäude der Filarmonica-drammatica, an dem der lange Leichenzug vorbeipassirte, war die Fahne mit Trauerstor halbinast gehisst. Wegen der Halbfeiertage wurde von Sr. Ehrwürden unserem Rabbiner am offenen Grabe treue keine Trauerrede gehalten; allein am 30. Tage wird in hiessigen Gotteshause für das Seelenheil des Verstorbenen eine Trauerandacht stattfuden. Vidi: Dr. Bloch's Oesterreichische Wochenschrift 12/16. Wien, 19. April 1895; *Fiume*, 14. April 1895: 303.

¹⁸⁶ *Dr. Bloch's Oesterreichische Wochenschrift* 17 (26. April 1895, Fiume).

*ben nota Società di pittura parigina (Société de peinture parisienne), per assumere commissioni per ritratti ad olio che veranno eseguiti maestrevolmente nelle dimensioni che si desideranno dietro fotografia.*¹⁸⁷

Edoardo Mondolfo (1861-1922), sin Sabata i Estelle rođ. Consigli, bio je trgovac voćem. Za razliku od svojih predaka, on je iz svoga prezimena izbacio pridjevak *Levi*. Vjerojatno pod utjecajem Eduardove supruge Ide, koja je rođena u Ferrari u židovskoj porodici, njegova se obitelj priklonila talijanskom kulturnom krugu i osjećala pripadnost talijanskom narodu. Godine 1904. Edoardo se spominje kao porotnik na Porotnom sudu u Rijeci. Prema gradskom vodiču iz 1914. godine, imao je veletrgovinu agrumima i svježim i suhim voćem u *Via Zara 2* (danas Zadarska ulica).¹⁸⁸ Njegova se tvrtka spominje sve do sredine dvadesetih godina.¹⁸⁹ Godine 1919. bio je član drugog talijanskog *Consiglio Nazionale* u Rijeci. Iz braka s Idom rođ. Modigliani imao je sinove Bruna i Arriga. Umro je samo godinu dana nakon tragične pogibije svoga sina Bruna, koji je bio *camerata e legionario* u D'Annunzijevim dobrovoljačkim postrojbama.

Bruno Mondolfo (1896-1921) rodio se u Rijeci. Na popisu riječkih legionara navodi se kao kaplar (*caporale*).¹⁹⁰ Kao pripadnik *Battaglione Volontari Fiumani* poginuo je boreći se na strani onih koji su podupirali tadašnju lokalnu vladu *Reggenza Italiana del Carnaro* i protivili se službenim odlukama talijanske vlade. Dogodilo se to više od pola godine nakon D'Annunzijeve odlaska iz Rijeke, kada je provizornu upravu grada preuzela nova riječka vlada pod predsjedništvom dr. Antonija Grossicha, a talijanska vlada za svoga opunomoćenika u Rijeci imenovala grofa Caccia-Dominionija, nekadašnjeg talijanskog generalnog konzula u tom gradu. No, u Rijeci se i dalje nastavila unutrašnja borba između D'Annunzijeve pristasa i Zanellinih autonomaša. Riječki Talijani manifestirali su po Rijeci protiv Rapalskog ugovora kako bi spriječili predaju Baroševe luke Jugoslaviji. Neredi i teror ardita i legionara bili su dio svakodnevice, a situacija je bila napeta do usijanja. U takvom kaosu teško je bilo uspostaviti red i svaka je iskra mogla dovesti do eksplozije.¹⁹¹

¹⁸⁷ »Ritratti ad olio.« *La Bilancia* 1897.

¹⁸⁸ *Guida di Fiume* 1914.

¹⁸⁹ »Fiume. Agrumi (negozianti grossi)«, u: *Annuario generale d'Italia*, 1925.

¹⁹⁰ *Elenco ufficiale dei legionari fiumani depositato presso la fondazione del Vittoriale degli italiani in data 24/6/1939.*

¹⁹¹ Milan Marjanović, »Rijeka na konferenciji mira i u Rapallu 1919-1920.«, u: *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura. Zbornik*, ur. Jakša Ravlić. Zagreb: Matica hrvatska, 1953: 343.

Incident u kome je stradao legionarski kaplar Bruno Mondolfo dogodio se noću s 26. na 27. lipnja 1921. godine u Baroševoj luci, nakon što je tadašnji talijanski ministar Sforza u talijanskom parlamentu obznanio prepuštanje spomenute luke Jugoslaviji (Kraljevini SHS). Te noći neka jedinica alpinaca pokušala je pucanjem raspršiti manifestaciju, u kojoj je sudjelovalo mnogo fašista i bivših legionara koji su protestirali protiv, po njima, neopravdanog prepuštanja. Oružana akcija alpinaca uzrokovala je smrt petorice prosvjednika - Bruna Mondolfa, Glauca i Giuseppea Nascimbenija, Ercola Forcata i Antuna Tončinića, a bilo je još i dvadesetak ranjenih. Idućeg dana od posljedica ranjavanja preminuo je i Alberto Zambon. Bruno Mondolfo ubijen je u trenutku kada je u rukama držao talijansku trobojnicu. Bio je sahranjen uz ogromnu pompu i velike vojne počasti, kao i ostali "mučenici iz Baroševe luke". Duga pogrebna povorka s mnoštvom svečanih kočija, zastava i vijenaca išla je iz središta grada i prolazila pored Guvernerove palače na putu prema riječkome groblju. Bruno Mondolfo je pokopan na židovskom odjelu gradskoga groblja Kozala. Na njegovu grobnom spomeniku u obliku obeliska vidljiva je sa prednje strane Davidova zvijezda s menorom, hebrejskim natpisom i uklesanim njegovim imenom, a sa stražnje liktorska sjekira i natpis *I camerati - A. IX*. Na grobu je još posvetni natpis na hebrejskome jeziku i tradicionalna židovska grobna simbolika.

Bruno Mondolfo je, kao *ebreo fiumano*, postao neka vrsta mitskog junaka i modernog mučenika koji je hrabro položio život za visoke nacionalne ideale. Smrt Bruna Mondolfa koji je, paradoksalno, poginuo od talijanske ruke boreći se za talijanske interese, postao je u tom trenutku "mučenik za riječku stvar" i svijetli uzor patriotizma. Kao Židov, potomak jedne od najuglednijih i najutjecajnijih židovskih obitelji, čiji su preci bili zaslužni predsjednici židovske zajednice i rabini, on je bio idealan primjer borbenosti, hrabrosti, domoljublja i predanosti nastajućem novom fašističkom poretku, po kojemu je Rijeka konačno pripala Kraljevini Italiji. Njegov stari židovski identitet pritom je bio naglašeno povezan s njegovim novim talijanskim nacionalnim identitetom, te predstavlja neobično zanimljiv slučaj političke apoteoze kojom su ta dva identiteta neraskidivo spojena mitskom auroom herojske i tragične smrti u cvijetu mladosti. I zato će Bruno Mondolfo u Rijeci biti predmetom osobita štovanja sve do konačnog sloma talijanskog fašističkog poretka i njegove ultranacionalističke ideologije, a nakon toga će biti zaboravljen. Od 1924. do 1942. godine ime Bruna Mondolfa nosila je jedna lokalna fašistička postrojba (*Gruppo Rionale del Partito Nazionale Fascista*).¹⁹²

¹⁹² Amleto Ballarini i drugi, *Il tributo fiumano all'olocausto*. Roma: Società di Studi Fiumani e della Associazione per la cultura fiumana, istriana e dalmata nel Lazio, 1999: 15.

Arrigo Mondolfo (1898-?), koji se rodio u Ivrei kod Torina, kao i njegov stariji brat Bruno, također je pripadao riječkim legionarima Gabriellea D'Annunzija, i to kao narednik (*sergente maggiore - legione fiumana*).¹⁹³ Nakon odlaska D'Annunzija iz Rijeke bio je tajnik organizacije *Dopolavoro delle R. Privative ditte commerciali*. Godine 1929. bio je premješten iz Rijeke u poznatu Olivettijevu tvornicu pisaćih strojeva u Ivrei, u talijanskom Pijemontu, koju je 1896. godine utemeljio Camillo Olivetti.¹⁹⁴ Zajedno s njim i njegovom obitelji, suprugom Irenom te sinovima Mariom i Silviom, preselila se i njegova majka, udovica Ida Mondolfo rođ. Modigliano. Umrkla je 1933. godine u Cuneu i sahranjena u Ivrei.¹⁹⁵ Preseljenjem Arriga Mondolfa u Italiju, točno sto godina nakon doseljenja njegova šukundjeda u Rijeku, ugasio se riječki ogranak obitelji Levi Mondolfo po izravnoj muškoj lozi. Njen posljednji član koji je živio u Rijeci bila je Arrigova neudata tetka Emilija, umrkla također 1933. u osamdeset i drugoj godini života.¹⁹⁶

¹⁹³ *Elenco ufficiale dei legionari fiumani depositato presso la fondazione del Vittoriale degli italiani in data 24/6/1939.*

¹⁹⁴ Camillo Olivetti (1868-1943), talijanski inženjer i poduzetnik židovskog podrijetla, utemeljitelj tvornice *Olivetti*, koja je bila *prima fabbrica nazionale di macchine per scrivere*. Popularno se zvala *Fabbrica di mattoni rossi* (Tvornica od crvene cigle).

¹⁹⁵ »Decesso.« *La Vedetta d'Italia*, 1933.

¹⁹⁶ Ovaj podatak preuzet je iz spomenutih novina. Međutim, u podacima riječkog Anagrafskog ureda stoji da je Emilija bila rođena 1834. godine (vidi bilj. 156). Vjerojatno se radilo o grešci u navođenju Emilijini godina.

THE LEVI MONDOLFO FAMILY: JEWS OF RIJEKA AND THEIR DUBROVNIK ROOTS

IRVIN LUKEŽIĆ

Summary

The Levi Mondolfo/Mandolfo Halevi family is mentioned in Dubrovnik from the second half of the seventeenth century, where they arrived from the area of central Italy overlooking the Adriatic.

According to official records, in Leo (Giuseppe Leon) Levi Mondolfo (1771-1847), a well-off merchant, moved to Rijeka with his large family, probably spurred by the business contacts which his family had with the local businessman Luigi Accurti. Although business remained his core activity, he became one of the most prominent and distinguished members of the Jewish community of Rijeka, of which he was chosen vice-president (1838) and president (1840). As a member of the community's board, he took active part in resolving the problem of the new cemetery.

From the marriage with Allegra, née Pardo, Josip had nine children, sons Salomon Rafael and Rafael, and seven daughter—Stella, Sarina, Giuditta, Lidija, Rosina, Regina and Rahela. The article provides detailed data on the mentioned descendants, their marriages and individual fates.

Salomon Rafael (Salomone Raffaele) Levi Mondolfo (1800-1877), elder son of Josip Leo and Allegra, inherited the family business upon his father's death. In 1839 he assumed the duty of the head rabbi of the local Jewish community. During his rabbinate, the Old Synagogue was opened in the Old City.

His eldest son Sabato Levi Mondolfo (1833-1895), devoted himself to business, too: he traded colonial goods and food commodities and invested in ships. He was an active member of different management boards and associations. He

headed the Jewish community for thirty-seven years, in the period when it expanded into a sizeable community. He was the founder and deserving member of *Chevra Kadiscia*, Jewish charitable society.

Edoardo Mondolfo (1861-1922), son of Sabato and Estella, born Consigli, traded in fruit. Probably under the influence of his wife Ida, née Modigliani, born to a Jewish family in Ferrara, his family inclined towards the Italian national identity. He became a member of the Italian *Consiglio Nazionale* in Rijeka, and his son Bruno joined D'Annunzio's voluntary troops. The last family member living in Rijeka was Edoardo's sister Emilija, who died in 1933.

Adresa uredništva:

Zavod za povijesne znanosti HAZU,
20000 Dubrovnik, Lapadska obala 6.

Web: <http://www.zavoddbk.org>

E-mail: rinafran@gmail.com

Etički postupnik nalazi se na:

<http://www.zavoddbk.org/wp-content/uploads/2015/12/Eticki-postupnik-za-urednike-2.pdf>

Nakladnik: HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI. Za nakladnika: akademik PAVAO RUDAN. Tehnički urednik: RELJA SEFEROVIĆ. Likovna oprema omota: DRAŽEN TONČIĆ. Prevodilac: VESNA BAĆE. Lektor: MIHAELA VEKARIĆ. Korektori: RINA KRALJ-BRASSARD i IVANA LAZAREVIĆ. UDK: Znanstvena knjižnica, Dubrovnik. Urednik na portalu Hrčak: ACO ZRNIĆ. Grafička priprema: BORIS JOVIĆ. Tisak: Tiskara Zelina d.d., Zagreb. Naklada: 500 primjeraka.

